

ШЫН

№ 27
(17671)

2009 чылдың
март 17,
вторник

Садар өртээ
4 рубль.

Нийтигел-политиктиг солун • 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

Чазак Даргазының ажил-албаны

АЖЫЛ-АМЫДЫРАЛЫ-БИЛЕ ТАНЫШКАН

Март 12 – Россия Федерациязының Юстиция яамызының кеземче күүселдезиниң системазының ажилдакчыларының хүнүнүң бүдүүзүндө Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол Россия Федерациязының кеземче күүселдезиниң федералдыг албанының Тыва Республикада эргелелиниң Кызыл хоорайда федералдыг бюджет албан чери — №1 эдип чазар колонияга барып, ажил-амыдыралы-биле танышкан.

ТР-ниң Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оолду РФ-тиң кеземче күүселдезиниң федералдыг албанының Тыва Республикада эргелелиниң начальниги, полковник Рамиз Алмазов, колонияның начальниги, полковник Иргит Ховалыг уткаанының соонда, ук албан чериниң херээжен ажилдакчылары сүттүг шайын, кадаан база хлеб-дузун сунуп, хүндүткелдин езулалын кылганнар.

Чазак Даргазы эргелелдин начальниги Рамиз Алмазовтуң, колонияның начальниги Иргит Ховалыгның болгаш өске-даа ажилдакчыларының үделгези-биле колонияның ажил-амыдыралы-биле таныжып, объектилерни кезээ.

Эдип чазар колонияның даш-тындан көөрге, шыпшың, ээн-

зиргей ышкаш көстүр, а иштинче кирип кээрге, ажил-иш хайныгып турар, шииттирген кижилер аңгы-аңгы ажилдарда хаара туттунган болду. Ш.Кара-оолду эргелелдин болгаш колонияның удуртукчулары баштай чазаныр, даараныр цехтерге чедирип, ында чүнү кылып турарын көргүзүп, тайылбырны кылган. Херек эрттирип турар кижилерниң аразында кончуг шевер кижилер бар дээрзин оларның кылгаш делгеп салган суй белек продукциязы болгаш өске-даа ажилдары херечилеп турду. Ол ышкаш ында мебель аймаан, амгы үениң соңга рамаларын, эжиктерин кылып, Чехияга кылган чаа пилорамада брус ыяштарны, манзаларны дилдирип, тудуг материалдары – блоктарны (элезин, дойдурак, цемент холумактыг),

тротуар плиткаларын бүдүрүп, эки шынарлыг кылып турарлар болду. Даараныр цехте ажилдап турарлар чеңи-чоктарны, тыва национал идиктерни болгаш өске-даа чүүлдерни чараш, шынарлыг кылдыр даарап турарын келген аалчылар сонургап көргөн. Бир цехте мырыңай үрелген, үстүрген автомашиналарны (даштыкы марканың-даа) септеп, будуп турарын көргүстү. Ында 5-6 автомашинаны кылып турар кезек кижилер-биле Чазак Даргазы чугаалажып, сонургаан айтырыгларын салып, ажилын мактады.

Чазак Даргазын колонияның теплицазына, хаваннар ажаап турар черинге база чедирген. Теплицага кирип келирге, ишти чылыг, чырык, ында бо хүннерде огурец, согуна, редиска, укропту өстүрүп турар болду. Алган дүжүттү боттарының херегелелинге ажыглап турарлар.

Чазак Даргазы шииттирген кижилерниң чурттаар, чоок кижилери биле ужуражыр өрээлдери дээш, өске-даа черлер-биле база

танышкан. Барган цехтеринге оолдар-биле ажык чугаалажып, амыдырал байдалын айтырып, кылып турар ажилына бектик үнелелди берип, оларның сеткил-хөөнүн, хей-адын көдүрүп, чагыг сүмезин берген.

Оолдар бодунуң оочурунда колонияга кээп, оларның ажил-амыдыралы-биле таныжып, үнелелди берип турары дээш Чазак Даргазы Шолбан Кара-оолга четтиргенин илередип, кончуг чараш кылдыр чазан буганы белекке бергеннер. Аңаа немей база-ла тулган кылдыр чазан шыдырааны, парустуг хемени сеткилинден сөннээрге, Шолбан Валерьевич ыңдыг улуг ажилдарны хүлээп ап шыдавазын, ону кылырының бергезин, хей үе-шак негетинерин эп-чөп-биле чугаалааш, садып алырын аазаан.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оолдуң бо албан чериниң ажил-амыдыралы-биле таныжылга-ужуражылгазы кайы-даа талага ажыктыг болган.

Адыгжы СААЯ.

Авторнуң тырттырган чуркты.

ЭРТЕМДЕННЕР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГА

Март 12-де Тыва Республиканың Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол Россияның Эртемнер академиязының комиссия кежигүннери-биле ужурашкан.

Ол дээрге делегейде ат-сураа билдингир эртемденнер-дир. Комиссияның даргазы, РЭА-ның Президиум кежигүнү, А.П. Виноградов аттыг геохимия институтунун директору, геология-минералогия эртемнериниң доктору Михаил Иванович Кузьмин элээн каш коллегалары-биле Тывада чедип келген. Оларның аразында Владимир Викторович Ярмолюк — РЭА-ның комиссия даргазының оралакчызы, геология-минералогия эртемнериниң доктору, Альберт Дмитриевич Дучков — геология-минералогия эртемнериниң доктору, Александр Геннадьевич Михайлов — техниктиг эртемнериниң доктору,

Сергей Владимирович Хромых — геология-минералогия эртемнериниң кандидаты, Вениамин Иванович Фомин — техниктиг эртемнериниң кандидаты. Ужуражылгага олардан аңгыда Сибирьниң ЭА-ның бойдус курлавырларының комплекстиг ажыглалының Тывада институтунун директору, геология-минералогия эртемнериниң доктору В.И. Лебедев, ТР-ниң Чазаның Даргазының оралакчылары С.И. Тенбаза А.П. Дамба-Хуурак олар киришкен.

Ужуражылганың кол сорулгазы — РЭА-ның Сибирь салбырының Тывада бойдус курлавырларының комплекстиг ажыглалының институтунун ажил-чорудулгазының кол-

кол углянышкыннары-биле таныжары база институттун ажилдап кылган эртем ажилдарын күүсекчи эрге-чагырга органның практиктиг ажил-чорудулгазына ажыглаарының аргаларын сайгарып чугаалажыры.

Эн эгезинде М.И. Кузьмин илеткел кылгаш, Тывада институттун байдалының дугайында база коллективтин эртем-шинчилел болгаш шингээдилге ажил-чорудулгазына хамаарыштыр үнелелди берген. Улаштыр В.И. Лебедев Тыва Республиканың Чазаның болгаш Россияның ЭА-ның Сибирь салбырының аразында ажилдап кылдырган дугуржулга дугайында чугаалаан.

Нийтизи-биле ийи тала Тываның бойдус курлавырларын Тываның болгаш Россияның эконо-

миказының хөгжүлдизинге чогумчалыг ажыглаарының дугайында делгереңгей чугааны кылган. Тываның байлак бойдус курлавырларын ажыглаар-ажыглаарда бойдустун чаяттыг хевир, байдалын үревейн, чаа инновация аргаларын ажыглап тургаш, канчаар ажыглаза чогумчалыгын, бойдус курлавырларын чүгле казып ап, ажыглаарындан аңгыда, ооң артынчыларын яңзы-бүрү арга-биле ажыглаарын чедип алырының дугайында сайгарылганы кылган. Дагдугу, кобальт, алдын, хөмүр-даш тывыжына болгаш аржаан сугларның ажыглалына хамаарыштыр эртемденнер арга-сүмезин берген.

Ш.В. Кара-оол эртемденнерден хей айтырыгларын салып, чогумчалыг харыыларын алган.

Светлана БАЛЧЫР.

Эрге-чагырга болгаш бизнес

ДУГУРЖУЛ-ГАНЫ ЧАРГАН

Тываның Чазак болгаш сайгарлыкчылар кризиске удур дугуржулгага атты салганнар.

Тываның Чазак кризис байдалының үезинде ажилчы туруштарны камгалап албышаан, ону немей тургузуп турар ажил берикчилеринге моральдыг болгаш материалдыг деткимчени көргүзер сорулга-биле, күш-ажыл рыногунда берге байдалды чавырылдырары-биле ажил берикчилери-биле дугуржулгага атты салганнар.

Дугуржулганың негелдези езугаар ажил берикчилери чугула херегелетинип турар мергелжилдериниң болгаш ажилчы туруштарның дугайында боттарының саналдарын чогуур яамыларже, тус черниң эрге-чагырга органның кирип, республика бюджетиниң акшаландырышкыны-биле кадрларны белеткедип алыры-биле чагыгны кирип, хей-ниити ажилдарына болгаш түр када ажилга тургузарының акшаландырышкынын ап, кончу ажилга тургузарының күрүнү албанынче хостуг олуттар дугайында дыңнадыгны берип, бүдүрүлгени түр када соксаткан таварылгада ажилчынарны ажилдан үндүрерин болдурбас болгаш кажан ажилдан үндүрген таварылгада күш-ажыл хоойлужудулгазы-биле ол кижиге магадылалды тургузуп, компенсация төлөвирин өйшаанда чорудар ужурулуг.

Республиканың Чазак, бодунуң талазында, ажил берикчининиң сонургалын өөренип көрбүшаан, кадрлар белеткээриниң күрүнү чагыын тургузуп, ажилчы олуттарны артырып алыр сорулга-биле аргаларны ажыглап турарларга долу эвес ажил хүнүн азы ажилчы неделяны тургузуп, төлөвир чок шөлээни азы шалыңның кезек-чамдызын бээр ажилдарже хаара тудар болгаш ажилдан хосталган кадрларны өске мергелжилдерге өөредип алыр сорулгалыг ажил берикчилеринге дузаны кадары көрдүнгөн.

Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол биле республиканың ажил берикчилериниң каттыжышкынындан — «Водоканал» КХН-ниң чингине директору Владимир Фалалеев Дугуржулгага атты салганнар.

Юрий СУЧКОВ.

ХАРЫСАЛГА БЕДИК БОЛУР

Регионалдыг хоойлужудулга органны кым-бир кижиниң хууда ажыын бодаар күзелин деткип, аңаа дузалаар хевирже хандыкшырын болдурбас ужурулг дээрзин хоойлу тургузукчуларының чурттуң экономиктиг болгаш социал адырларында байдалды экижидер сорулга-биле март 13-те эрттирген чөвүлел хуралына Россияның Президентизи Дмитрий Медведев медеглээн.

Ук хуралды Россияның Президентизи Дмитрий Медведев башкарып эрттирген. Кризис байдалының көдүрлүүшкүнүнүн үезинде эрге-чагыргага хамаатыларның бүзүрелин чедип алыры доң чугула деп, чөвүлел хуралды ажыдып тура, чурттуң Президентизи медеглээн. Чурттуң баштыңының чугаазы-биле эрге-чагырганың бүгү адырларының харысалгазы каш катап улгадыр ужурулг. «Чер-черлерде байдалды чүгле билдир эвес, а экономиктиг болгаш социал политиканың чаа стандарттарын хевирлеп, эгелекчи саналды кирип, хөй-ниити организацияларының ажылынче эксперттерни, аныяк специалистерни, дээр дээн чогадыкчы

күштерни хаара тудары чугула» — деп, Дмитрий Медведев медеглээн.

Хоойлу тургузукчуларының кризиске удур чорудуп турар хемчеглериниң аразындан регионалдыг хоойлужудулганың күрүнден чарыгдалдарын болгаш эргелеп-башкарылга ажылдакчыларының шүүделдерин эвээжедирин сагындырган.

«Федералдыг төп-биле вертикалдыг коммуникацияның системазын тудуп алыры чугула. Хоойлу тургузукчуларының чөвүлели чер-черлерден келген кыйгырылганы, сагындырылганы чыып, РФ-тиң Президентизинге, Чазаанга болгаш Федералдыг Хуралга бодунун санал-оналын кирип болгу дег» — деп, чурттуң баштыңы саналдаан.

РФ-тиң Президентизи Дмитрий Медведевтиң соонда Федерация Чөвүлелиниң Даргазы Сергей Миронов, Краснодар крайның Хоойлужудулга чыыжының даргазы Владимир Бекетов, бирги вице-премьер Игорь Шувалов олар илеткелдерин кылган.

РФ-тиң Федерация Чөвүлелиниң албан езузунуң сайтызындан.

Хоойлужудулга органны кризис чезинде

ЧОННУҢ СОНУУРГАЛДАРЫ КАМГАЛАТТЫНАР

Мен бо удаада Москваже сургакчылап чорааш, Президент Дмитрий Анатольевич Медведевтиң башкарылгасы-биле эрткен Хоойлу тургузукчуларының Чөвүлелиниң ажылына киришкеш келдим. Ук хурал бүгү делегейде калбаа-биле нептереп турар саңхөө кризисинге удур хемчеглерге тураскааттыган. Хуралга Россияның регионалдыг хоойлужудулга органны тодаргай сүмени алган: март айның дургузунда бюджеттиң чарыгдалдыг кезээн эде көөр. Ооң-биле янзы-бүрү инвестиция программаларын, улуг тудуг ажылдарын түр када соксаткаш, оон хосталган акша-хөреңгини социал адырже угландыраы көрдүнүп турар.

Хонук-оол МОНГУШ,
Тыва Республиканың Улуг Хуралының
Төлээлекчилер палатазынын Даргазы.

Башкының арга-дуржулгасы

УГААНЫ БАГАЙ ДЕП УРУГЛАР ТУРБАС

(Оларга чүгле ада-иениң, башкының үр үеде шыдамык чоруу херек)

Сөөлгү үеде республиканың кайы-даа суурларына чоруурга, кадыы кошкак, кандыг-бир аарыгның хораазындан азы ада-иениңден салгал дамчаан аарыглыг, угаан-сарылының сайзыралы чедимче чок, бажында кемниг уругларның саны өзүп олурарын кижэ эскерип чоруур. Оларның салым-чолун чүгле ада-ие боттары-ла эдилеп, сагыш аарып чоруур. Ниитилелге олар база «артык» кижилер деп чамдык улус бодаар чадавас деп чүвени бодум он чыл дургузунда ындыг уруглар-биле ажылдап келгеш, билдим. Мээң бо үр чылдарда арга-дуржулгамдан алгаш көөрге, мээ-медерели кошкак уруглар-биле ажылдап болур дээрзин бүгү делегей чергелиг билдингир психолог америк эмчи Глен Доманның удуртканы институттун кижиниң сайзыралының күштүүнүң дугайында ажылдарына үндөзилеп кичээлдерни эрттирип тургаш, херек кырында көрдүм.

Дефектолог башкы болуп, ийи дугаар эртем чедип алгаш, Эрзин кожуунун өөредилге килдинге ажылдай берген мен. Ол күзүн Эрзин школазынга хар-назы аайы-биле ол чылын бирги класска өөренир ужурулг үш уругну ада-иениң дилээ-биле бажыңа өөредир-биле күзөлдүм-биле алган мен. Баштайгызынга чедэ бээримге, кижэе кандыг-даа хамаарылга чок ышкаш көрүп алган олурар, чүнү-даа чугаалавас, долгандыр болушкуннарны эскербес, чүгле ийи караа кылаңнаар оол болган. Ийи дугаар кыс уруг ада-иениңден салгал салгаан аарыглыг, кижэ көргөш, караңгы булуңда чүткүүр, даштыга болза ыт, мал-маган кажазынче кире бергеш, хоруй бээр, чугаа-сооду билдинмес, а үшкү огулм база-ла кемниг болган. Баштайгы үеде арга-дуржулга чок-даа болзумза, улуг, чараш чуруктар чуруп, уругларга солун болуру-биле кичээл бүрүзүңге ыяк белеткенип алгаш, кичээлдеп эгелээн бис.

Мээ-медерели өзүп сайзыраваан, тывалап сээдең дээривис уруглар дугайында, оларның өзүп сайзыраары-биле кандыг ажылдар чорудуп болурунун дугайында америк эртемденнер 30-40 чылдар мурнунда-ла шинчилеп, уругларны ол «эртемден» үндүрери-биле улуг методиктиг ажылдарны кылып чоруткан, ону ам бистиң чуртувуста ажылдап эгелээниге кижэ өөрүвес аргажок. Кижиниң өзүлдезинге эң кол чүүл — баштың мээзи. Эртемденнерниң санал турары-биле алырга, кижиниң өзүлдезинге болгаш сайзыралына шимчээш-кин болгаш өскерилге кылып турар чаңгыс шимчедикчизи баштың

мээзи болуп турар. Бир эвес мээ кандыг-бир аарыгга таварышканда, ол өлүгленип болур, чамдык таварылгаларда чамдык кезектери аарыгга туттурган болуп болур. Ынчангаш уругну ол аарыглардан уштуп алырының аргазы — уруг-биле хөй үеде ажылдаар, шыдамык чорук, ада-иениң дорт деткимчези, уругга ынакшылы, башкының улуг арга-дуржулгасы херек. Ону эртем езузу-биле «чымчак революция» дээр.

Эртемден Глен Доманның номчурунга өөредириниң методиказын ажылдап өөредип келген-нимден бирги класска школа программанын угбас деп санаткан, эмчилерниң угааны четпес деп диагноз салган үш өөреникчи, бир чыл эрткен соонда, алфавитти өөренимден-даа болза, сөстөрни кожуп номчуп, санап турар апарган. Ада-иеге-даа, мээң бодумга-даа оон артык өөрүшкү чок ышкаш сагындырган.

Ону мен канчап чедип алган мен? Бир дугаарында, бо уругларны ниитилелден хоорук болбазын дээш өске чаштар дег омак-хөглүг чуртталгазын уламчылаарына күжүм, тура-соруум чедер, уругларның мурнунга харысалгам улуг, арыг деп сорулганы салган турган мен. Ийде, бо чаштарны өөредир талазы-биле сонуггалым улуг турган. Чүге дизе уруг улуг кижиниң көдүрлүүшкүнүн, соруктук чоруун иштинде сайгарып, бүдүжүнде, иштинде билип турар. Уште, эртер кичээлимни, уруг бүрүзү-биле беш секунда иштинде кылып турар сула шимчээшкенимни, массажтарымны сеткилимден, уруг-биле чазык чугаалажып

тургаш чорударымга, уруг ону кончук чииги-биле хүлээп алыр. Оларга чаңгыс-даа эпчок, каржы сөс сөглөп болбас. Дөртте, бодумнун өөреникчилеримге бүзүрелим улуг. Башкы кижэ өөреникчизинге бүзүрөвөс болза, бо программа-биле ажылдаан херээ чок. Беште, кандыг-даа программаның кол дөзү — чаа информацияны уругга бээр. Ону үезинде чаартып ап турары чугула. Алдыда, кичээл бүрүзүн угландырышкын аайы-биле эки, шын кылдыр организаастап алыр. Чедиде, кичээлге ажылдаар пособие материалдарын хемчээли улуг, өңнүг, чараш кылдыр бижи, чуруп алыр. Оларның шынары бедик болур болгаш уруг бүрүзүңге аңгы-аңгы кылдыр таарыштыр кылып алыр. Сесте, эртем езуу-гаар алып болза, уруг бичи када дыка хөй чүүлү шингээдип алтар, оларазында оон угаанында өөрүшкү, бодунга бүзүрээ чорук база синниккен болур. Ынчангаш уругну дүрген өөреткен тудум, оон бажыңа информация чыыры хөй болур. Ону бодумнун арга-дуржулгамдан көрүп, кичээлдеримге ажылдап турар мен. Тоста, уруг кичээл үезинде туруп, шылай бербези-биле кичээлди үезинде эгелээр, төндүрер. Бир эвес уруг ам-даа турбаан, кичээлди сонуга-лап турар болза, кончук эки, ынчалза-даа чүү-даа чүве өйлүг дээрзин утпаза эки. Он дугаарында, ада-иелер-биле улуг харылзааны тудар. Уругну күш-ажылга чаңкытырып өөредир. Чамдык ада-иелер аарыг уруг-дур дээр уругларга ажыл кылдырбас, боттары кылыр. Ону башкы база хайгаараар болза эки. Оон аңгыда башкы-даа, ада-ие-даа уругнун бичи-даа чедиш-киннерин ыяап мактаар, эки сөстөрнү сөглээр, оларның арыннарында хүлүмзүрүг үргүлчү чоруун чедип алыр.

Ам бир номчулга кичээлиниң сайгарылгазын көрээлинер. Бирги ээлчегде сорулга: чамдык сөстөр-ниң номчулганын өөредир. Авай, ачай, башкы, школа, бажың деп сөстөрнү 5 секунда иштинде көргүзүп тайылбырлаар. 30 минута иштинде эртер кичээлдин сорулгалары: 1. №1. Угаан-медерелди сайзырадырынга методиктиг мергежилгелер, сагыш човаашкын, угаан сайзыралы. Ол дээрже хол, бутту, херек кезээн шимчедир, ону көр-

гүзүп берген соонда, башкыны өттүнер, ону ол олчаан кылдыр кылыр.

Ону канчаар кылыры: 1) столдан эжикче дорт кылашавыт; а) башкы тайылбырлааш, канчаар кылырын боду айтып бээр; б) мергежилди башкы өөреникчи-биле кады кылгаш, канчаар кылып турарын тайылбырлаар; в) сандайны (столду) долгандыр кылашавыт (уруг боду кылып ужурулг); г) сандай кырыңче үне бер (башкы айтып берген соонда, уруг боду кылдыр). (Уругну мактаар).

№2. Бо бөдүүн мергежилгелерни уруг канчаар шын кылып турарын хынаар: а) чаңгыс черге марштап турары; б) буттун салааларының баштарына турары; в) эжекке турары;

— Мээң айтып бергеним-биле кылаштар сен, а мен сеңээ холум-биле чаккап тургаш, дузалаар мен (өөреникчи өрээлди долгандыр кылаштар);

№3. Мээң-биле кады кылыр силер:

1. Холду бурунгаар, ийи талазынче, өрү, куду көдүрер
2. солагай холду — солагай талазынче, оң холду — оң талазынче
3. солагай талакы холду — быктынче, оң холду — башче
4. оң бутту — бурунгаар, солагай бутту — кыдыынче салыр. (Уругну мактаар).

Бо мергежилгелер уругнун шимчээшкенинге, кичээлгеинге, угаан-медерелинге улуг сайзыралды чорудуп турар.

2. №2. Үстүнде өөренип алган 5 сөзүвүстү 5 секунда иштинде катаптаар, олуй-солуй салып база катаптаар;

а) №3 мергежилгелерни даштыга агаарлаашкын үезинде катаптаар.
в) кыжириңге чаңкытырар мергежилгелер:

— кыдырааштын бир талазындан өске талазынче дөрбелчинер чуруур;
— кыдырааштын кызыл шугумундан он, солагай талазынче 3-3 чинге шугум чорудар;

— кыдырааштын шугумунун эгезинден төнчүзүңге чедир шугум чорудар.

3. №3. Үстүнде доктаадып алганывыс 5 сөстү 5 секунда иштинде катаптаар, аай-дөдир солуй салыр (авай, ачай, башкы, школа, бажың)

(Уругну мактаар) 30 минута чапсар.

Мергежилгелерни катаптаанының соонда уруг бүрүзүңге массажты ыяап кылып турар мен: салааларга, бутка, мага-бодунга...

Сөөлгү үеде божаан херээжен кижини дыңнаарга-ла, уруунун бажында кемниг, суглуг дээр ышкаш аарыгларлыг төрүттүнген деп хомудалын бо-ла дыңап болур. Ындыг уругну бичиизинден эгелеп мээ-медерелин сайзырадып өөредир болза, ниитилелден чыдып кагбас кижэ кылып ап болурунун аргалары бар дээрзин бодумнун арга-дуржулгамдан бадыткап, болур мен. Мээң бо ажылдап турар методиктиг дуржулгамны америк эртемденнер херек кырында боттандырып турар. Чижээ, 2 харлыг угааны четпес (идиот), деп эмчилерниң диагноз салган бичи оолду бо метод-биле өөреткениниң соонда, ол 6 харлыг апаргаш, салым-чаянныг уруглар школазынга өөрени берген деп бичи турар. Ынчангаш бо арга-дуржулганы бистиң школаларымыска эге класс-тарга ажылдап эгелээр болзувусса, кончук эки деп билип чоруур мен. Чажыргаш канчаар, республикада ындыг аарыг уруглар кожуун бүрүзүңде эвээш эвес-ле болгай. Мээң билирим, арга-дуржулгамдан көргеним-биле угааны багай уруглар деп уруглар чок, бистиң херээвис — уругга үезинде дузалаары.

«Багын чугаалаарга, бачыты арлыр» дээр болгай. Школаларда мындыг уруглар-биле ажыл чорудар шактарны берип, күрүне хөй акша-түннү үндүрүп турар. Ынчалза-даа ол шактарны школаларның директорлары, завуч башкылар, харын-даа районнун өөредилге черлериниң ажылдакчылары боттарына ап, уруглар-биле кандыг-даа ажыл чорутпайн турары хомуданчыг. Оон аңгыда школаларда дефектолог башкылар бодунун районунда-ла ажылдап чыдар, оларны республика чергелиг конкурстарже кирибейн турар. Тускай школаларның программасы бир аңгы болуру билдингир, ынчалза-даа ортумак школаларда угааны кошкак уруглар-биле ажылдап чоруур башкыларның арга-дуржулганы республика чергелиг чүге көрүп болбас деп. Башкы кижэ бодунун ажылының түңнелдерин өске эш-өөрү-биле үлежип, бодун көргүскей. Көдээ башкы көдээге-ле бодунун уунда чоруурга, эки билиг кайыын кээрл? Көдээ башкының сөөлгү методиктиг ажылдар-биле кылып алган арга-дуржулгасы кымга херегил? Мени дүвүредип чоруур бо айтырылганы республиканың өөредилге ямызындан база катап айтырыксадым.

Чечена КАЛГА-ХӨӨ,
Эрзин ортумак школазында
дефектолог башкы.

Хамаатыларының эргелери — камгаламда

Хоочуннар — аравыста

ШАЛЫҢ ТӨЛЕВЕСКЕ, КЕЗЕМЧЕ ХЕРЭЭНГЕ ОНААЖЫР

Россия Федерациясының Конституциясында Россияның хамааты бүрүзү кылган күш-ажылы дээш шаңнал-мактал — шалың алырын хоойлужуткан. Ындыг турбуже, Кол хоойлунуң негелдезин шупту улус күүсетпейн турар. Ажыл берикчилери ажык-кончаа азы хуу-зунда эрге-ажыын бодааш, шалың акшазын төлөөрин саадады бээр, ийи ай ажыг хуусаада төлевейн баар таварылгалар бар. Ону барымдаалааш, бистиң чуртувуста шалыңны чогуур хуусаазында төлөвезин удуртукчуларга кеземче харысалгазын (Россия Федерациясының Кеземче кодекзинин 145.1 чүүлү) онаарын хоойлуда айыткан. Ол езугаар алырга, шалыңны чогуур хуусаазында төлөвезин дээш үштен чеди чыл чедир хосталгазын казып шииттирип, эрге-дужаалындан хостадып болур.

Кожууннарның болгаш Кызыл хоорайның прокуратуралары шалың төлөвезининг факт-барымдаалары-биле бүдүрүлгелерин удуртукчуларынга Россия Федерациясының Административтик хоойлу-дүрүм үрээш-кинининг кодекзинин 37 чүүлүнүн 2 кезээнин 2 пунктузунун кеземче херээнге онаар айтырыгны шиитпирлээри 25 материалды истелге органның чоруткан.

Шалыңны чогуур хуусаазында төлөвезин дээш административтик харысалгага ажыл берикчизин-организацияны 30-ден 50 муң чедир рубльге, сайгарлыкчы-ажыл берикчизин бирден үш муң чедир рубльге торгаар. Шалыңны чогуур хуусаазында төлөвезин дээш торгаалга онаашкан организацияның удуртукчузу торгаалды бодунун хуузуна акша-быле төлээр.

Шалың төлөөрининг болгаш ажилдакчыларга төлээр өске-даа төлевирлерин хуусаазын үрзэн ажыл берикчилеринге РФ-тин Күш-ажыл кодекзинин 236 чүүлүн езугаар материалдыг харысалгага онаарын көргөн. Шалың төлөөрининг, ол ышкаш шөлээ акша-быле төлөөрининг хуусаазын үрзэн организация ажилдакчыга акша компенсациязын төлээр хүлээлгелиг. Ажилдакчыга шалың төлээр доктааткан хүнде шалыңны төлевейн барганда, дараазында хүнден эгелээш, ону херек кырында төлөөн хүнүнге чедир санап каан акша-быле түнүггө хууларын немерээр. Компенсацияның хемчээлин коллективтик азы күш-ажыл керээзи тодарадыр. Бир звес ажыл берикчизи хуу төлөөринден ойталаар болза, суд шиитпир-биле төлөттирип ап болур.

Моон алгаш көөрге, боттарының ажилдакчыларынга шалың

төлөп бээрин саа-даткан удуртукчуларга шыңгыы хем-чеглерни көргүзерин хоойлуларда айыткан-дыр. Чамдык бүдүрүлгелер шалың өрезин дыка узун хуусаада төлевейн, ону чыып келир. Моон чылдагааны-биле хамаатылар боттарының эргелерин камгалаары-биле суд болгаш прокуратура органның хомудалдарын кирип турар.

Тыва Республиканың прокуратуразының хайгааралында турар 20 организацияның шалың өрези 2009 чылдың январь 1-де 32 миллион 533 муң рубль чедир чыгыл берген. Бо дээрже бистиң бичин республикавыска кончук хөй түнүг акша-көпөөк-тир. Бүгү деңнелдин бюджеттерининг чогуур үезинде акшаландырбайн келгенден өрелер болуп, көвүдөп турар. Тыва Республиканың прокуратура органның күжениш-кинниг ажылының ачызында 2008 чылдың декабрь айда шалың өрези 2007 чылдың ноябрь айга деңнээрже, 33,8 хуу кызыраарын чедип алган. Шалың өрелиг организацияларын саны 47-ден 20-ге чедир кызырылган.

Тывада тургустунган нарын байдалдың анализин кылып көөрге, чамдык бүдүрүлгелерин удуртукчулары Россия Федерациясының Күш-ажыл кодекзинин 4 чүүлүн үрөп турар. Республиканың прокуратуразы шалың өрезин кызыраарын шиитпирлээр сорулгалыг органдыг хемчеглерни алган. Республика прокуратуразының коллегиязын эрттирген. Кожууннарның болгаш Кызыл хоорайның прокуратураларына бо угланышкын-биле хайгааралды идепкейжидерин дааскан.

Тыва Республиканың прокуратураның дужаалы-биле хамаатыларның күш-ажыл төлевиринге эргелерин хандырап талазы-биле ведомстволар аразының ажылчын бөлүүн тургускан. Оон составында ТР-де Пенсия фондузунун салбырының, Тывастаттын, Күрүнениң күш-ажыл инспекциясының, ТР-ниң ИХЯ-зының чанында Информация төвүнүн, ТР-ниң Федералдыг бүрүткел албанының эргелелин, ТР-ниң Федералдыг суд приставтарының албанының эргелелин, Федералдыг үндүрүг албанының эргелелин, республиканың профэвилдер федерациязын төлээлери кирип турар. Шак мындыг ведомстволар аразының ажылчын бөлүктөрүн прокуратураның дужаалы-биле кожуун бүрүзүнде тургускан.

Ап чоруткан хемчеглер бо угланышкын-биле прокурор хайгааралын идепкейжидеринге дузалаан. Эрткен чылын бо адырга хоойлу хажыдышкыннарын илереткенден 131 административтик кем-херек үлгүдеништинин оттурган, ол 2007 чылдан 9 хуу хөй болган. Административтик харысалгага 97 удуртукчуну онааган, оон иштинде 17 арбитраж башкарыкчызы бар.

Суд дамчыштыр хамаатыларның эргелерин камгалаар ажилды прокурорлар көскүзү-биле идеп-

кейжиткен. Олар судтарже хамаатыларның 478 билдириништинин чоруткан. Күш-ажыл төлевирининг дугайында хоойлужудулганы үрзенин факт-барымдаалары-биле 367 сагындырыгны чоруткан, 13 албан-дужаалдыг кижилерни корумчурум харысалгазынга онааган. 69 удуртукчуга сагындырыгны берген. Кожууннарның болгаш Кызыл хоорайның прокурорлары шалың төлөвезининг факт-барымдааларына үндезилээш, 25 материалдың истелгезин чорудуп, кеземче херээнге онаары-биле истелге органның чоруткан.

Республиканың прокуратураның айтышкыны-биле чажыт шалың өрезин илередип тывар талазы-биле ажылды прокурорлар идепкейжиткенден эрткен чылын республиканың чамдык кожууннарынның бүдүрүлгелерининг шалың өрези көвүдзөн. Эрткен чылын 31 административтик кеземче херээни оттурган, бүгү буруулуг кижилерни административтик харысалгага онааган. Алды көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезининг шалың өрези 5 млн. 207 муң рубль, үш чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлгезининг — 2 млн. 405 муң, үш үлөттүр бүдүрүлгезининг — 18 млн. 344 муң болуп турар.

Республиканың прокуратуразы Тываның күрүнениң күш-ажыл инспекциясының ажылын хынаан, оон күш-ажыл төлевирининг дугайында хоойлужудулгазында хажыдышкыннарын илередип болгаш эдер талазы-биле чорудуп турар ажылы РФ-тин Күш-ажыл кодекзининг негелделеринге четпес болган. Ону эдери-биле инспекцияның удуртукчузунга сагындырыгны берген.

Күрүнениң болгаш муниципалдыг каттышкан бүдүрүлгелеринде шалың өрези бар болуп турар. ТР-ниң Чер болгаш өңчү-хөреңг хамаарылгазының яамызы күрүнениң каттышкан бүдүрүлгелерининг ажыл-чорудулгазының хыналдазын кайы хире боттандырып турарын республиканың прокуратуразы хынаан. «Күрүнениң болгаш муниципалдыг каттышкан бүдүрүлгелер дугайында» Федералдыг хоойлуну четпес күүседип, отчеттук үе доостурга отчеттарын дужаавайн турарын илереткен. Оларга күрүнениң каттышкан бүдүрүлгелери «Кызыл» АТБ, «Ак-Бедик», «Торгалык», «Чодураа», «Эйлиг-Хем», «Мажалык», «Ишкин», «Бай-Тал» хамааржыр. Четпестерни чайладыры-биле яамының сайыдынга сагындырыгны берген.

Шалың төлөвезин илередип болгаш ону болдурбас, шалыңны база шалың өрезин төлевейн турар удуртукчуларын хемчег алып талазы-биле прокуратура органның ажылын республиканың массалыг информация чепсектеринге доктаамал бижиң келген. Ол болза бүдүрүлгелерин удуртукчуларынга салдар чедирер арганың бирээзи болур.

Прокуратура ажилдакчыларының ап чоруткан хемчеглерининг ачызында 2008 чылда 40 млн. ажыг рубльдин шалың өрезин төлөдир аргалыг болган. Оон түннелинде республиканың 17 кожуунунун сезинде шалың өрези чок, алдызы шалың өрезин эвээжеткен.

Михаил САНЧАЙ,
Тыва Республиканың прокуратураның бирги оралакчызы.

ДИЛЭЭР-ДИР МЕН

Сүт-Хөл кожуунун Кызыл-Тайга сумузунун базарга — көк, эдерге — хек дижиривис Устүү-Ишкин деп онзагай хем бар. Бурун Тываның чаагай чаңчылы болган ада-иезининг бүдүжүндөн укталганы буянның чер, мал ажылы-биле холбашкан салгалдар чурттап чораан. Дүптөң Сотпа огул, Чылбак Сагды уруу Ондарларның өг-бүлезинге дун огул Найдан-оол 1939 чылда төрүттүнгөн.

Ачазы Дүптөң Сотпа огул Кызыл-Тайга сумузунун АРБВЗ үрүнүн даргазынга сонгуткан үези турган. Тываның ажылчы чоннарының 10-гу Улуг Хуралының 1941 чылдың июнь 22-де хүлээп алганы Декларациязынга дүүштүр тыва чоннун фашисттерге эжелекчилерге удур совет улустун демиселинге бүгү талазы-биле деткимчени көргүзөр дээнин удуртулга болдуруп алгаш, АРБВЗ организациязы фронтуга дузаламчы чыыр ажылче шымып кирипкен. Фронт чорудар айттарны болгаш мал-маганның чыылдазын болгаш Абаканга чедирерин организастаар комиссия-биле демнежиң алгаш, ажилдап турган. Оон-биле чергелештир шериг-патриоттук белеткелге ополченнерни өөредип, Араттын революстуг шериг яамызындан келген политудуртукчуларга дузалажыр, облигация тарадыр дээр ышкаш ажилдарга чардыккаш, удуп-дыштанырын безин утуптар чүве-ле болгай деп чугаалаар кижилер.

Авазы Чылбак Сагдыевна даараныр шевир кижилерге, сумунун дасык (херээженнер ортузунга ажыл чорудар) даргазы Хончулар Чалзыповна кышкы шериг тоннары, боо мажызы базар салаалыг кышкы хол-хаптарын хой кезинден дайын төнгүжеге чедир дарааткан чери база бар.

«Хол изин бут изи чандыр баспас» дижир болгай бис. Найдан-оол Кызыл-Тайганың эге чада школын, оон соонда Кызылдың №2 школының онгу класын дооскаш, шериг албанын ГДР-ге эрттирген. Шеригден келгеш, Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумун дооскаш, колхоз, совхозтарга агрономнап, зоотехниктеп ажилдап чорааш, оон улаштыр партияның дээди школын дооскаш, Чөөн-Хемчик районун «Октябрь 30 чылы» совхозтун партком секретарына ажилдаан.

Кажан Сүт-Хөл район катап тургустунуп кээрге, чаа райкомнун килдиз эргелекчизинге ажилдап келген. Чаңгыс «Сүт-Хөл» совхозу турган черге чаа район тургустунуп кээрге, салбырларын совхоз кылдыр тургузар айттыр тургустунуп келген. Шак-ла ынчаар Ишкин салбырын совхоз кылдыр тургускан, партия райкомун оон директорунга Найдан-оол Ондарны смелзэн. Республиканың үстүкү удуртубаштаар органның оон кандидатурасын деткээн. 1988 чылдың январь 1-ден эгелеп «Ишкин» совхозунун директоруна ажилдай берген.

ГАЛЛЮЦИНОГЕННИГ МӨӨГҮ ӨСТҮРҮП ТУРГАН

Наркотиктерни сайгарарына Контрольдуң федералдыг албанын Тыва Республика талазы-биле эргелели галлюциногенниг мөөгүлөр өстүрүп турган чажыт цехтинг ажыл-чорудулгазын илереткенин барымдаазының талазы-биле оттурган кеземче херээнинг истелгезин доозуп турар. Оон ээзи Красноярск хоорайга өөренип турган Тыва чурттуг студент болган. Аныяк кижилер улуг хоорайга өөренип тургаш, наркотиктерни ажылдап эгелзэн болгаш, оон соонда аңаа шенелделер чорудар күзели чуртунга төрүттүнгөн. Өөренип турган хоорайында-ла ол эң баштай галлюциногенниг мөөгүн наркотиктиг чүүл кылдыр шензэн.

Кызылга чанып келгеш, мөөгүлери чаагайжыды туттунган бажыңны караңгы өрзелинге бодунун рецептизи-биле шенеп өстүрүп

Ажылдап эгелзэш, бир-ле дугаарында, пилорама, машина-трактор мастерскаязын ажылдап кириген. Совхозтун тускай эртемниглеринг чурттаар оран-саваны, участок эмнелгезининг амбулаториязын, ийи каат клубту туттурган.

«Ишкин» колхозу турар үеде орук-чирикти, хемнер кежир көвүрүлгелерни акша-төгөрик чокка шертээштин аргазы-биле кылып алып чаңчылын Найдан-оол Ондар билер болгаш хемнер аастарында доктаамал аргыжар ийи көвүрүгден аңгыда, он муң ажыг уксаалыг ангор өшкүлериң, сарлыктарын турар кыштаг-хонаштары Устүү-Ишкинниң бажыңче үндүр, аът оруун СК-100 бульдозер-биле үстүрүп аштаткаш, хемнинг ол-бо талазын кешкилзэн алды көвүрүлгелерни кылдырган. Ам-даа ону малчыннар септелге чокка ажылдап чорлар.

«Эки кылган ажилдар элөп читпес» дижир-ле болгай бис. Аът оруунга машиналар халыжып турар кылдыр орук-чирикти үндүрүп берген директоруус дижиң, Устүү-Ишкинде Тыва Республиканың алдарлыг малчыны деп хүндүлүг аттын билекчизи, ам арат ажыл-агый-биле чурттап орат Эзер-оол Ооржак, Дуран-оол, Киим-оол Ондарлар сактып чугаалажып ораптар.

Ишкин кожуун төвүндөн дыка ырак, орук-чирикти база баксыраанда болза, мында «Шын» солунну чон хөйү-биле чагыдып алган номчуп турар. Чүге дээрже моон мурнунда совхозтун директорунга ажилдап чораан Найдан-оол Дүптөновичин арттырып каан изидир. Ол менээ мындыг чүвени чугаалаан, ону ам сактып келдим. «Кажан совхозту хүлээп алгаш, эң ырак черлер Ишкиннер баштары, Шеле, Шом-Шумда малчыннар безин кожуунун чаа тургустунганын эки билбестер болду. Оон келген дораан малчын өг-бүлө бүрүзү чагыдылгалыг турар кылдыр бухгалтерияга даалга бердим. Солун-сеткүүл тарадыр почтачыга шалыңны доктаадып бердим».

Мээң бо материалымны Сүт-Хөл кожуунун удуртукчузы номчуп танышкаш, Тыва Республиканың Чазанче «Тыва Республиканың көдээ ажыл-агыйының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атче Найдан-оол Дүптөнович Ондарны кириерин дилээр-дир мен.

Серге ОНДАР.

Кызыл хоорай.

«Аныяк мичуринниң» доктаамал демделел кылып турганы үш кылдыраашты база бажыңдан тыпкан. Оон мөөгүлери Кызылдың бир школының информатика башкызы болур хамааты гашишке орнап алгаш туттурган.

Бо чүүл чүгге Тывада звес, а Сибирь федералдыг округта бир дугаар мындыг таварылга болуп турар.

Бистиң корр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Назы четпээннерниң ниитилел кижизидикчилериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың декабрь 24-те хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2009 чылдың февраль 5-те чүлүдүз деп көргөн

Бо Хоойлу назы четпээннерниң ниитилел кижизидикчилериниң ажил-чорудулгазы-биле холбаштыр тыптып турар хамаарылгаларны таарыштырып турар.

1 чүүл. Назы четпээннерниң ниитилел кижизидикчилериниң кол-кол сорулгалары

1. Өг-бүлени болгаш чаш назынны камгалаар талазы-биле конституциялыг нормаларны боттандыраар, назы четпээннерниң хайгаарал чогуу болгаш хоойлу-дүрүм үрээр чоруктарын чайладыр талазы-биле үре-түннелдиг социал политиканы боттандыраарына дузалажыр сорулгалар-биле назы четпээннерниң ниитилел кижизидикчилериниң институтун тургузуп турар.

Назы четпээннерниң ниитилел кижизидикчизи дээрге бо Хоойлу-биле доктаатынган негелделерге тааржыр болгаш назы четпээн кижиниң кижизидилгезинге болгаш оон эргелерин камгалаарына эргежок чугула дузаны чедирер хамааты кижилер болур.

2. Назы четпээннерниң ниитилел кижизидикчилериниң (дараазында – ниитилел кижизидикчизи) кол сорулгалары дээрге:

оларның бүрүн эргелериниң иштинге назы четпээннерниң эргелерин болгаш хоойлу езугаар сонугралдарын камгалаар болгаш оларны тургузар талазы-биле хемчеглерни боттандыраар;

ада-иелерге азы өске хоойлу езугаар төлээлеринге назы четпээннерни кижизидеринге, ниитилелге болгаш амыдыралга назы четпээннерниң корум-чурум талазы-биле дүрүмнерни сагыырынга дуза чедирери;

назы четпээннерниң ниитилелге удур хөдөлишкннерин, ниитилелге айыылдыг ажил-херектерни, кем-херектерни дагын катап кылырын болдурбас сорулгалар-биле назы четпээннер-биле тускай профилактика ажилын чорудары;

назы четпээннерниң хайгаарал, карактал чогуу, хоойлу-дүрүм үрээр чоруктарын болгаш ниитилелге удур ажил-чорудулгаларын чайладыр айтырылгалар талазы-биле назы четпээннерниң хайгаарал чогуу болгаш хоойлу-дүрүм үрээр чоруктарының профилактика системанын органнары-биле болгаш албан черлери-биле удур-дедир харылзажыры;

федералдыг хоойлулар болгаш Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары, ол ышкаш Тыва Республиканың хоойлулары болгаш Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле доктаадып тургускан өске-даа сорулгалар.

2 чүүл. Назы четпээннерге ниитилел кижизидикчилерин быжыглаарының болгаш ниитилел кижизидикчилериниң ажилының чуруму

1. Ниитилел кижизидикчилери кылдыр өг-бүлениң байдалындан хамаарылга чокка оларның ажил-агыйжы болгаш мөзү-шынарының талазы-биле оларга дагзып каан хүлээлгелерин кылып шыдаптар, амыдыралчы арга-дуржулгалыг азы уруглар-биле ажилдаар дуржулгалыг, бодунга эки тура-биле ниитилел кижизидикчилериниң хүлээлгезин хүлээнип алган Россия Федерациязының назы четкен хамаатылары болуп болур.

Ниитилел кижизидикчилери кылдыр күрүне эрге-чагыргазының төлээлекчи органнарының болгаш тус чер бот-башкарылга органнарының депутаттары, башкы ажилдакчылар, назы четпээннерниң хайгаарал чогуу болгаш хоойлу-дүрүм үрээр чоруктарының профилактика системанын органнарының база албан черлериниң төлээлекчилери болгаш бо Хоойлунун негелделеринге дүгжүп турар өске-даа хамаатылар томуйлаттырган бооп болур.

2. Ниитилел кижизидикчилери болуп болбас кижилер:

1) суд-биле харысалга онаап болбас азы харысалга онаары кызыгаарлыг деп санаттырган;

2) суд-биле ада-ие эргелери казыттыг

азы ада-ие эргелери кызыгаарлаттыг;

3) дагзып каан хүлээлгелерин чогумча чок күүседип турганы дээш азырап алыкчының, азыракчының (ажаап-тежээкчинин), азыраан ада-иенин, доктаамал хайгаараар кижизидикчинин хүлээлгелеринден хостаттырганнар;

4) кадыының байдалы-биле ада-иенин хүлээлгелерин күүсетпейн турар;

5) турум чурттаар чери чок;

6) шийткелин үзе баспаан кижилер болуп болбас.

3. Ниитилел кижизидикчизи хүлээлгелерин төлөвир чокка күүседир.

4. Назы четпээннерге ниитилел кижизидикчизи:

1) амыдыралы берге байдалда апарган болгаш социал дуза хереглетиин турар;

2) назы четпээннерниң социал-келдерелдиге төптеринде, социал хоргаадал черлеринде, уругларга дуза чедирер төптерде ада-иенин хайгааралы чок арткан, тускай өөрөдиге-кижизидилге болгаш өске-даа социал дуза база (азы) келдерел хереглетиин турар назы четпээннерниң албан черлеринде турар;

3) эмчинин бижип бербээни наркотиктиг болгаш психотроптук бүдүмелдер ажыглап азы сээдеңнедир бүдүмелдер, алкоголь болгаш спирт холумактыг продукция, пиво болгаш оон-биле дөмей үндүрүп турар суксуннар ажыглап турар;

4) административтиг хемчээл ажыглаттыгган хоойлу-дүрүм үрээр, чок болза назы четпээн тургаш административтиг харысалгага онаажып болур хоойлу-дүрүм үрээр чоруктар кылган;

5) амнистия чарлаан актының ужурунда азы байдал өскерилгенинден база каян назы четпээн кижиниң эттинери кижизидер салдарлыг албадалдыг хемчеглер ажыглап тургаш чедип алыр кылдыр санаттыгган таварылгаларда кеземче херээнден хосталган;

6) кеземче харысалгазын онаар назы четпээн-биле холбаштыр азы сагыш-сеткил аарыынга хамаарышпас угаан-медерел талазы-биле чыдып калганының уржундан хөй-ниитиге айыылдыг ажил-херектер кылган болгаш кеземче харысалгазын онаарынга хамаарышпас;

7) таңныыл адаанга тудары-биле холбашпайн турар боогдал хемчээлинге хамаарыштыр кеземче херээнге буруудатканнар азы каразыттыгганнар;

8) кеземче күүселдезинден хуусаа бетинде шенелдеге хосталганнар, амнистия дугайында акт ужурунда азы келдерээни-биле кеземчеден хосталганнар;

9) кеземче күүселдезин соңгаарлаткан азы шийткел күүседирин соңгаарлаткан;

10) кеземче ялазын күүседир системалыг албан черлеринден хосталган, хаагыг тускай өөрөдиге-кижизидер албан черлеринден келген, бир эвес олар айткан албан черлеринге тургаш чурум уруп, хоойлуга удур ажил-херектер кылып база (азы) хосталган соонда (үнгөн соонда) социал талазы-биле айыылдыг байдалда база (азы) социал дуза база (азы) келдерел хереглетиин турар болза;

11) аар эвес азы ортумак аар кеземче херээ кылганы дээш шийттиргеннер болгаш кеземче ялазындан суд-биле кижизидер салдарлыг албадалдыг хемчеглер ажыглааны-биле хосталганнар;

12) шенелдеге шийттирген, ажилга ыяапла хаара тудуп, эдип-чазаарынга болгаш хосталгазын казыттырып шийдери-биле хамаарышпаан өске-даа кеземче хемчээлдеринге шийттиргеннер;

13) ада-иелерниң азы өске хоойлу езугаар төлээлекчилерин, чок-ла болза албан-дужаалдыг кижилерниң кижизидер, өөрөдир база (азы) азыраар талазы-биле хүлээлгелерин кылбайн азы болур-чогууру-биле эвес күүседириниң ужурунда аажы-чаңының хыналдазы чок, хайгаарал чок назы четпээннерге быжыглаар.

5. Назы четпээннер херектериниң болгаш

оларның эргелерин камгалаар талазы-биле комиссия (моон аңай – назы четпээннер херектериниң талазы-биле комиссия):

1) бо Хоойлунун негелделеринге дүгжүп турар кижилерниң аразындан ниитилел кижизидикчизин шилип алырын боттандыраар;

2) ниитилел кижизидикчизи болур күзелин илереткен кандидаттар- биле чугаалажышкынны органиастаар;

3) чугаалажышкын түннелдери-биле ийи неделя дургузунда он хар чеде берген назы четпээн кижиниң санал-онаалын көрүп тургаш база оон ада-иези болгаш өске-даа хоойлу езугаар төлээлекчилери-биле дугуржулга езугаар ниитилел кижизидикчизин назы четпээн кижиге быжыглаар дугайында шийтпирни хүлээп алыр;

6. Ниитилел кижизидикчизин назы четпээн кижиге быжыглап турда, оон ада-иези азы өске-даа хоойлу езугаар төлээлекчилери назы четпээн кижини кижизидер хүлээлгелеринден болгаш оон корум-чуруму дээш харысалгадан хостаттынмас.

Ниитилел кижизидикчизин назы четпээн кижиге быжыглап турда, назы четпээн кижиниң сорукутуун, оон назы-харын, туралыын, өске-даа байдалдарын база ол ышкаш ниитилел кижизидикчизиниң тодаргай назы четпээн кижиге хамаарыштыр дагзып турар хүлээлгелерин күүседип шыдаарын база чөпшээрелин өөренип көөр.

7. Назы четпээннер херектериниң талазы-биле комиссия ниитилел кижизидикчизинге назы четпээн кижиге ниитилел кижизидикчизи кылдыр ону быжыглаан шийтпирни база ниитилел кижизидикчизиниң эргелерин болгаш хүлээлгелерин илереткен сагындырыгны бээр.

8. Назы четпээннер херектериниң талазы-биле комиссия назы четпээн кижиге ниитилел кижизидикчизин быжыглаан деп шийтпирни хүлээп алган соонда, беш хонук иштинде, ниитилел кижизидикчизиниң ажилдаар черинге, назы четпээн кижиниң ада-иенин азы өске-даа хоойлу езугаар төлээлеринге дыңнадыр.

9. Назы четпээннер херектериниң талазы-биле комиссия ниитилел кижизидикчизи-биле кады назы четпээннер херектериниң талазы-биле комиссияның даргазының азырал болгаш ажаал-тежээл органының даргазы-биле дугуржулга езугаар бадылаттыгган, назы четпээн кижиниң индивидуалдыг келдерелдиге программазын болгаш ону боттандыраар хемчеглерниң планын ажилдап кылыр.

10. Ниитилел кижизидикчилери назы четпээн кижиниң ада-иелери азы өске-даа хоойлу езугаар төлээлекчилери-биле, организацияларның удуртур чери, школаларның башкы болгаш тускай кижизидилге албан черлериниң коллективтери, милиция ажилдакчылары-биле, назы четпээн кижиниң өөренип, ажилдап азы чурттап турар черинде ниитилел организациялары база назы четпээннер аразында ажилдаар хөй-ниити төлээлекчилери-биле удур-дедир харылзажып тургаш, ажилын чорудар.

11. Муниципалдыг тургузугнуң чагыргазы бодунун эргезиниң иштинге ниитилел кижизидикчизиниң дилээ-биле назы четпээн кижиге эмчи, психолог-педагогтук, социал хоойлу-дүрүмнүг, социал-амыдыралдыг болгаш өске-даа дуза хевирлерин чедирерин органиастаар.

12. Ниитилел кижизидикчилериниң ажилының хыналдазын назы четпээннер херектериниң болгаш оларның эргелерин камгалаар талазы-биле Ведомстволар аразының комиссиязы база назы четпээннер херектериниң талазы-биле комиссия, методиктиг удуртулгазын - ниитилел кижизидикчилериниң педагогика, психология болгаш хоойлу-дүрүм билиглериниң үндезинерин өөренирин органиастаар муниципалдыг тургузугларның өөрөдиге органнары боттандыраар.

3 чүүл. Ниитилел кижизидикчизиниң хүлээлгелери

Ниитилел кижизидикчизи:

1) ада-иелерге азы өске-даа хоойлу езугаар төлээлекчилерге назы четпээн кижиниң кижизидилгезинге дуза чедирер, назы четпээн кижиниң эттинеринге, оон багай чаңчылдарын болгаш мөзү чок аажы-чаңының илерээрин узуткаарынга күженишкнни чедирер;

2) назы четпээн кижиге эртем чедип алырынга хемчеглер хүлээп ап, назы четпээн ки-

жиниң үргүлчү-ле ниити өөрөдиге албан черинче баарын деткип, оон өөрөдигеде шынарын, школада, ажилда, өг-бүлезинде, кудумчуда, хөй-ниити черлеринде чурумун хайгаарап көөр;

3) назы четпээн кижиге ажилче тургустунуп база тур када үезин ажыглаарынга, дыштаныр үезин органиастаарынга дуза чедирер;

4) назы четпээн кижиге ниити өөрөдиге албан черинче баарындан аңгыда, хостуг үезин үре-түннелдиг кылдыр ажыглаарынга дузаны чедирер, оон хостуг шагын болгаш ону спортка, нитиге ажыктыг күш-ажылга хандыкшыдарында, уругларның школадан дашкаар болгаш элээди кижилерге албан черлериниң база клубтар ажилынче кириштирер;

5) назы четпээн кижиниң харылзажыр, аажы-чан, хоойлуну билер, хоойлу-дүрүм культуразының чаңчылдарын тургузарында дузалажыр;

6) назы четпээн кижиниң болгаш ада-иелерниң азы өске-даа хоойлу езугаар төлээлериниң аразында тывылган маргыжышкыннарын таарыштыр тургузар;

7) назы четпээннер херектериниң талазы-биле комиссияга маргыжышкыннар, чөрүлдээлер, назы четпээн кижиниң болгаш ада-иелерниң азы өске-даа хоойлу езугаар төлээлериниң аразында чөрүлдээлерниң барынын дугайында дыңнадыр;

8) квартал санында назы четпээннер херектериниң талазы-биле комиссияга ажилының түннелдериниң дугайында медээни бээр.

4 чүүл. Ниитилел кижизидикчизиниң эргелери

Ниитилел кижизидикчизи дараазында эргелерлиг болур:

1) назы четпээн кижиниң өөренип азы ажилдап турар черинге баар;

2) назы четпээн кижиге, оон негелделерин чаңгыс эвес удаа күүсетпээн азы назы четпээн кижини эде кижизидеринге чөптүг түннелдер чок болган таварылгада чурум дүрүмүн сагыыр сүмелер бээр, чок-ла болза назы четпээннер херектериниң талазы-биле комиссияга аңаа хамаарыштыр өске салдар чедирер хемчеглер ажыглаар кылдыр айтырыгны тургузар;

3) эмчи хандырылганы алырында, эмчинин сүмезинге болгаш кадыкшыл байдалында дүүштүр эмчи-специалистери үргүлчү шинчилеп көөрүнге дуза чедирер;

4) назы четпээн кижиниң эргелерин болгаш хоойлу езугаар сонугралдарын камгалаар талазы-биле хемчеглерни хүлээп алыр;

5) назы четпээннер херектериниң талазы-биле комиссияга ада-иелериниң азы өске-даа хоойлу езугаар төлээлекчилериниң назы четпээн кижини кижизидеринге болгаш өөрөдиринге хүлээлгелерин таарымча чок күүседип турарының дугайында айтырыгны чугаалажыры-биле кириер, ол комиссияның хуралында олуржуп болур эргелиг.

5 чүүл. Ниитилел кижизидикчилерин шаңнаары

Бодунун хүлээлгелерин идеккейлиг болгаш ак сеткилдиг күүседип турар, назы четпээннер ажилында чөптүг түннелдер чедип алган ниитилел кижизидикчилери назы четпээннер херектериниң талазы-биле комиссияның таныштырып киригени-биле күрүне эрге-чагырга органнарының, тус черниң бот-башкарылга органнарының, оларның ажилдап азы өөренип турар чериниң аайы-биле организацияларның шаңналдарын ап болур.

Шаңналдарың хевирлерин хайгаарал чок эрге-чагырга органнары, тус черниң бот-башкарылга органнары, оларның ажилдап азы өөренип турар чериниң аайы-биле организациялар тургузар.

6 чүүл. Ниитилел кижизидикчизин солууру

1. Ниитилел кижизидикчизи бодунун эргелерин күүсетпейн азы болур-чогууру-биле эвес күүседип турар таварылгада назы четпээннер херектериниң талазы-биле комиссия назы четпээннерниң хайгаарал чок болгаш хоойлу-дүрүм үрээр чоруктарын профилактикалаар органнарының болгаш албан черлериниң, оон хоойлу езугаар төлээлекчилериниң кириген дилээ-биле азы

бодунуң бот-идепкейи-биле хамааты кижини ниитилел кижизидикчизиниң хүлээлгелерин күүседиринден чайладыр дугайында шийтирнэ хүлээп алыр.

2. Назы четпээннер херектериниң талазы-биле комиссия хамааты кижини ниитилел кижизидикчизи кылдыр ажил-чорудулгазын соксадыр дугайында шийтирнэ ниитилел кижизидикчизи чогуур билдиришкенин кириген таварылгада хүлээп алыр.

3. Эржежок чугула апарган таварылгада

назы четпээн кижиге бо Хоойлунуң 2-ги чүү-лүнүң 5-ки кезээ-биле доктааттыг чорум езугаар өске ниитилел кижизидикчизин томуйлап болур.

7 чүүл. Назы четпээннерниң эргелери Ниитилел кижизидикчизиниң киржилгези-биле аңгы профилактиктиг ажил чорудуп турар назы четпээннерге хамаарыштыр Россия Федерациязының Үндэтин хоойлузу-биле, чаш уругунуң эргелериниң дугайында

КНО-нуң Конвенциязы-биле, Россия Федерациязының улустар аразында керээлер-биле, «Россия Федерациязында чаш уругунуң эргелериниң кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлу-биле, өске-даа хоойлулар болгаш Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле магадылалтыг эргелерни болгаш хосталгаларны хандыраар.

8 чүүл. Бо Хоойлунуң күштүг болуп кирири

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эрткен соонда, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 1131 УХ-И

2009 чылдың февраль 12.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Бодунуң хууда бизнестин тургузарына биче сайгарлыкчы чоруктуң эгелеп чоруур субъектилеринге Тыва Республиканың Чазааның Даргазының шаңналдарының дугайында

2009 чылдың февраль 28 № 58 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың девискээринге биче сайгарлыкчы чоруктуң субъектилерин деткир сорулгалар-биле Тыва Республиканың Чазааның ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:

1. Бодунуң хууда бизнестин тургузарына сайгарлыкчы чоруктуң эгелеп чоруур субъектилеринге Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чыл санының беш шаңналдарын тургузар болгаш айыттыг шаңналдарны төлээринге акша-хөреңгиниң ниити хемчээлин

чылда 1125 муң рубль кылдыр доктаадыр.

2. Бодунуң хууда бизнестин тургузарына биче сайгарлыкчы чоруктуң эгелеп чоруур субъектилеринге Тыва Республиканың Чазааның Даргазының шаңналдарын бээриниң дугайында капсырган Дүрүмү бадылаар.

3. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчысы С. ТЕН.

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың февраль 28-те № 58 доктаалы-биле бадылаан

Бодунуң хууда бизнестин тургузарына биче сайгарлыкчы чоруктуң эгелеп чоруур субъектилеринге Тыва Республиканың Чазааның Даргазының шаңналдарын бээриниң дугайында ДҮРҮМ

1. Бодунуң хууда бизнестин тургузарына биче сайгарлыкчы чоруктуң эгелеп чоруур субъектилеринге Тыва Республиканың Чазааның Даргазының шаңналдарын бээр дугайында бо Дүрүмү (моон ыңай – Дүрүм дээн) 2008 чылдың март 27-де Россия Федерациязының Күрүне чөвүлениниң президиумунуң хуралының түңнелдери-биле Россия Федерациязының Президентизи Д.А. Медведевтиң даалгаларын база Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оолдуң Тыва Республиканың Улуг Хуралына келир чылда «Кадрлар. Каттыжыышкын. Быжыглаары.» деп республикада болгаш күрүне политиказында херектер дүрүмүнүң дугайында Айыткалын боттандыраар сорулгалар-биле ажилдап кылган болгаш бодунуң хууда бизнестин тургузарына биче сайгарлыкчы чоруктуң эгелеп чоруур субъектилеринге Тыва Республиканың Чазааның Даргазының шаңналдарын бээриниң чорумун доктаадып тургузар (моон ыңай шаңналдар дээн).

2. Шаңналдарны катап бүртүктетирген болгаш биче сайгарлыкчы чоруктуң эгелеп чоруур субъектилеринге (моон ыңай – сайгарлыкчы чоруктуң эгелеп чоруур субъектилер дээн) конкурс үндэзининге «2009-2010 чылдарда Тыва Республика талазы-биле биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукка күрүне деткимчези болгаш хөгжүлдэзи» деп республиканың тускай сорулгалыг программаны боттандыраары-биле көрдүнген Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хөреңгизинден Тыва Республиканың девискээринге бизнестин тургузарына болгаш хөгжүдеринге бизнес-планы боттандыраары-биле холбашкан чарыгдалдарны акшаландыраарына төлевир чок акша-хөреңги хевиринге бээр.

3. Шаңналдар бээр шилилге конкурзунга (моон ыңай – шилилге конкурзу дээн) Тыва Республиканың девискээринде бүртүктетирген болгаш шаңналдар бээринге шилилге конкурзунга киржири-биле чагыг кириген үеге чедир бир чылдан хөй эвес үеге сайгарлыкчы ажил-чорудулганы боттандырып турар, шилилге конкурзунга дараазында документтерни кирип турар биче сайгарлыкчы чорук субъектилерин киржир:

- шаңналдар бээриниң талазы-биле шилилге конкурзунга киржири-биле чагыгны (капсырылган);
- күрүнеден бүртүктээниң дугайында херечилелиниң шынзыдып каан хоолгазын;
- үндүрүг органына учетка тургузарының дугайында херечилелиниң шынзыдып каан хоолгазын;
- бизнес-планын (техниктиг-экономиктиг барымдаалары, төлөвилел-смета документизи болгаш өске-даа);
- үндүрүглер, чыылдалар, камгаладылган дадывырлары, хөөлөр болгаш шаңнал бээринге чагыг кириген үеге чедир бир чылдан орай

эвесте хуусаада берген үндүрүглер хемчеглери төлээри-биле үндүрүг төлекчилериниң хүлээлгелериниң күүселдээниң дугайында үндүрүг органыдан справканы;

- бизнес-планын боттандырганының түңнелде чаа ажилчын олуттарны тургузарының азы бар олуттарны кадалап артты-ларының дугайында медээлерни;

- билдиришкын ээсин бодун бадыткап турар документиниң шынзыткан хоолгазын.

4. Шилилге конкурзунга экономнуг болгаш үре-түңнелдиг кылдыр боттандырып турар бизнес-планнарга дараазында номинациялар аайы-биле чорудар:

- бүдүрүлгө адырынга;
- көдээ ажил-агый продукциязы болбаа-зырадыр адырга;
- туризм адырынга;
- чаңчыл езугаар национал кухнялыг хөй-ниитиниң чөмөнчилге адырынга;
- тыва национал сувенирлер продукциязын белеткеп кылыр талазы-биле ус-тывыш ажил-чорудулгазының адырынга.

5. Шаңналдарны хемчээли юридиктиг эргелиг албан черин деткип турар бир алыкчыга хамаарыштыр 500 муң рубльден көвүдес база бир хуу сайгарлыкчыга – хамаатыга 300 муң рубльден көвүдес болур.

6. Сайгарлыкчы чоруктуң эгелеп чоруур бир субъектизи чүгле чаңгыс номинацияга шилилге конкурзунга киржикчизи бооп болур.

7. Шилилге конкурзунга организастаарын болгаш эрттирерин биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткир айтырыглар талазы-биле Тыва Республиканың Ведомство аразында конкурс комиссиязы боттандыраар (моон ыңай – комиссия дээн).

8. Комиссияның составын Тыва Республиканың Чазааның доктаалы-биле бадылаар.

9. Комиссия Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилели-биле кады (моон ыңай агентилел дээн) чагыглар хүлээп алышкыны төнгүже чедир, ийи айдан орайтатпайн, массалыг информация чепсектеринге конкурсту эгелээриниң дугайында чарлаар.

10. Шаңналдар бээринге конкурс эрттирериниң дугайында дыңнадыг дараазында медээлерни кириер:

- шилилге конкурзунга организакчыларының дугайында;
- шаңналдар бээринге конкурсту эрттирер үезиниң дугайында;
- шилилге конкурзунга номинацияларының дугайында;
- шилилге конкурзунга киржикчилериниң үнелээр барымдааларының дугайында;
- шилилге конкурзунга киржири-биле чагыг кириер чериниң болгаш хуусаазының дугайында.

11. Конкурс документилерин хүлээп алы-

рының хуусаазы шаңналдар бээринге конкурс эрттирериниң дугайында медээни массалыг информация чепсектеринге дыңнаткан хүнден эгелээш, ийи ай болур. Чагыглар кириерин доктааткан хуусааның соонда кирген билдириш-киринери бүртүкес болгаш сайгарып көрбес.

12. Шаңнал алырынга кордап турар сайгарлыкчы чоруктуң эгелеп чоруур субъектизи (моон ыңай шаңнал алыкчызы дээн) чогуур документиленери бо Дүрүмге капсырылган езугаар хевир-биле белеткээш, шилилге конкурзунга киржири-биле чагыгны агентилелче делегни кириер.

13. Агентилел чагыгларны оларны кириген хүнде бүртүкээр, кириген документилерде бар медээлерниң четче-бүрүнүн көөр, бизнес-планы Тыва Республиканың Экономика яамызынча база Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының өске-даа сонургалдыг органның экспертиза эртери-биле чорудар.

14. Шаңнал алыкчызы кижиге бодунуң ажил-чорудулгазын болгаш бизнес-планын комиссияның хуралына презентация хевирлиг кылдыр кириер.

15. Комиссия бодунуң хуралына агентилелге келген чагыгларны болгаш Тыва Республиканың Экономика яамызының база Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының өске-даа сонургалдыг органның үндүрген эксперт түңнелин көөр, шаңнал алыкчыларының презентацияларын дыңнаар болгаш шаңнал алыр кордакчылар дугайында шийтирнэ хүлээп алыр (моон ыңай – шийтирнэ дээн).

16. Комиссия бизнес-планнарын үнелелин дараазында барымдааларга үндезилеп боттандыраар:

- бизнес-планын адааннажылгага киржип болурун (рынок хергелели);
- бизнес-планын непередиринге беленин (Тыва Республиканың девискээринде бүдүрүчүнүн бары, бүдүрүлгени организастааны, бүдүрүлгени ажилдадыры-биле төлөвилелдин белениниң деңгели);
- бизнес-планын орнун дуглаарының хуусаазы;
- орулгалы;
- боттандыраарының хемчээли;
- планнап турар орулгазы;
- бүгү деңгелдин бюджеттеринче үндүрүгден кирер акшаларның өзүлдэзи;
- шалың төлөвирин өстүрери;
- немелде ажилчын олуттарны, бирги ээлчеге, аныктарга болгаш чурттакчы чонунуң социал талазы-биле камгалаттынмаан бөлүктөрине тургузары.

17. Комиссияның шийтирнэ Тыва Республиканың Чазааның Даргазы сайгарып көөр болгаш ол дугайында эки түңнел барда, Тыва Республиканың Чазаанга бадыладыры-биле кириер.

18. Шийтирнэ Тыва Республиканың Чазаа бадылаан соонда, агентилел шилилге конкурзунуң тиелекчилерин 5 хонук хуусаада бижимел хевирге чарлап дыңнадыр, шаңнал алыкчызының агентилел-биле шаңналды ажыглаарының дугайында дугуржулга чарар хуусаазын айтыр.

19. Сайгарлыкчы чоруктуң эгелеп чоруур субъектизи – шаңнал алыкчызы шаңналын ажыглаарының дугайында агентилел-биле чарып алган дугуржулгазының негелделеринге дүүштүр шаңналын чүгле тускай сорулгазын езугаар ажыглаар хүлээлгелиг.

20. Шаңналдарны тускай сорулгазы-биле ажыглаары дээш контролду шаңналды ажыглаарының дугайында агентилелдин болгаш шаңнал алыкчызының аразында дугуржулгазы-биле доктааттыг чорум езугаар агентилел боттандыраар.

21. Шилилге конкурзун чорударының организаст-техниктиг хандырылганын Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилели боттандыраар.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Бии-Хем кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнү хүлээлгезинден хостаарының дугайында
2009 чылдың март 4
№88/345-5

Кызыл хоорай

Бии-Хем кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына моон мурнунда состав-биле деп-шиитирген Бии-Хем кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү А.Н. Черменевтиң билдиришкенин өөренип көргөш, Федералдыг «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» хоойлунуң 29 чүүлүнүн 6 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. 1950 чылда төртүтүнген Александр Николаевич Черменевту Бий-Хем кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү хүлээлгезинден хостаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д. ОНДАР.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш. САМБАЛА.

ДЫҢНАДЫГ

Бии-Хем кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнүн немей тургузары-биле холбаштыр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы Россияның Күрүне Думазына, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарына депутат мандаттарны хуваарына киржиринге чөпшээрелдиг кандидаттар даңзыларын ийи үндүрген политиктиг партияларга, Бии-Хем кожуунуң Төлөлекчилер хуралының бодунга, соңгукчуларга чурттап-ажылдап, албан-хаап, өөренип турар черлериниң аайы-биле Бии-Хем кожуунуң (шийтирлел бадылаар эргелиг чаңгыс кежигүн) девискээр соңгулда комиссиязының составының кезин немей тургузар талазы-биле саналдарны хүлээп ап эгелээриниң дугайында дыңнадып тур.

Бии-Хем кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының составына саналдарны бо дыңнадыг парламенттинг хүнүнден эгелеп, он хонук дургузунда кирип болур. Саналдарны кириер адреси: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы, каб.210, телефону (39422) 2-10-09.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы.

Редакциянын почтазындан

БИСТЕРГЕ УЛЕГЕР, ДЕТКИМЧЕ БОЛУП ЧОРУУРЛАР

Барыын-Хемчик кожуунун хоочуннар организациязының ча-лааны-биле Чадаана хоорайның күш-ажылдың хоочуннары Кызыл-Мажалык суурга чедип келгеннер. Аалчыларын барыын-хемчикчилер чылы-биле уткуп, хүлээп алганнар. Хоочуннар баштай «төгөрик стол-ду» эрттиргеш, аңаа боттарының ажил-ижин, амыдыралын, хөй-ниитиниң херээнге киржилгезин таныштырганнар.

Барыын-Хемчиктин-даа, Чадаана-ның-даа хоочуннары назы-хары улгатса-даа, боттарының девискээрлериниң социал экономиказын хөгжүдеринге шыдаар шаа-биле киржил, хөй-ниитиниң ажилда-рынга, ылаңгыя тыва национал чаң-чылдарны, езулалдарны нептередиринге үлүүн кирип турарын чугаалааннар. Кызыл-Мажалык суурда хоочуннар организациязы сөөлгү үеде ажилын экижиктен, культураның хоочуну Валентина Монгуш «Өреге» ансамблин тургузуп алгаш, концерттерни көргүзүп, янзы-бүрү мөөрейлерге киржи-п турарлар. Чадаана хоорайда «Иде-гел» аттыг хоочуннар төвү (удур-тукчузу — республиканың куль-туразының алдарлыг ажилдакчызы З.К.Балчырак) хоочуннар болгаш чон ортузунда янзы-бүрү солун

ажылдарны чорудуп турар.

Ужуражылга соонда Барыын-Хемчиктин, Чадаананың хоочунна-рының каттышкан концерти болган. Ооң киржикчилери, 60-70 ажыг харлыг хоочуннар, ырлап, танцы-лап, шүлүктөп, кожамыктап, янзы-бүрү солун номерлерни көргүзүп турда, оларның эрестиин, адак-бышкааның чиигин, үнүнүн өткүдүн кижиге магадап көөр, сонургаар чорду. Ынчангаш оларның көргүс-кен номерлерин диңмтитиг адыш часкаашкыннары-биле хүлээп ал, катап-катап көргүзерин чыылган-нар дилеп турдулар. Бо концерт аныяктарга чүгле солун эвес, үлегер-чижек, өөредиг болган деп чугаалазымза, ында частырыг чок.

Хоочуннар моон сонгаар мын-дыг ужуражылгаларны суурлар, хоорайлар, кожууннар аразынга эрттирип турарын дугуржуп алган-нар. Бо ужуражылганы эрттире-ринге Кызыл-Мажалык суурнуң сайгарлыкчылары, кожууннуң көдээ ажил-агый болгаш пенсия фондузунуң эргелелдери детки-чилер болган, оларга Барыын-Хемчик кожууннуң хоочуннар организациязы өөрүп четтиргенин илереткен.

Кара-кыс СОТПА,
күш-ажылдың хоочуну.

БИБЛИОТЕКАЛАРГА ДАМЧЫДАРЫ-БИЛЕ

Тываның Чогаалчылар эвиле-линиң даргазы, чогаалчы, альпинист Маадыр-оол Ховалыг «Памирнин чажыды» деп 2006 чылда Памирже үнген (Кыргыстанда) бирги тыва экспедиция дугайында бижээн номун республиканың шупту библиотекаларына дамчыдып бээр кылдыр 200 экзemplар номну ТР-ниң культура болгаш информация политиказының сайыды Вячеслав Донгакка чоокта чаа хүлээди бер-ген. Чогаалчы бо номун Кыргыз-танның Президентизи Курбанбек

Бакиевке чорудуп бээрге, ол боду-нуң ээлчээнде өөрүп четтирийиш-кинниң бижин чоруткан.

Бо чылдың бирги кварталында Тываның ном үндүрер чери чогаал-чының «Чоргааралым херелдери» деп номун чырыкче үндүрер. Ук ном 125 эгеден тургустунган бол-гаш ында совет үеде — 1950-60 чылдарда Сүт-Хөлге болуп турган болушкуннарны, ол үениң амыды-ралының дугайында бижээн.

Адар СААЯ.

КУШ — УЯЛЫГ, КИЖИ — ЧУРТТУГ

Ажыл-ишчи, бөдүүн ада-иём ду-гайында чылыг-чымчак сөстөрни шагда-ла чугаалаксап чордум. Олар Бай-Тайга кожууннуң Бай-Тал сумузунга ажилдап-чурттап чор-дулар. Бай-Тал —Тываның бир хо-вар дээн чараш булуңу. Ында кай-гамчык эм шынарлыг аржаан суг-лары чоннуң кадыкшылын экиртип эмнеп турар. Эзимнерлиг тайгала-рында каш чүзүн мал-маганы оят-тап, ону каастап чоруур.

Төрээн черивисти алдаржыдып, ооң үндезин чурттакчылары болуп чораан ада-иевис — Авыда Салчакович биле Мандыл Ак-оол-овна Окпан-оолдар-дыр. Ачам аныянда кайгамчык эрес-кежээ, ажилчын, кашпагай чораан. Ооң ду-гайында улуг назылыглар бо-ла сак-тып чугаалажы бээрин дыңнаан мен.

Бежен чылдарның эгезинде Бай-Тал суурга колхоз тургусту-нуп, чон сууржуп эгелзэн үе. Бистиң ада-иевис база-ла колхозка кирип, ажы-төлүн өөредип, школага тур-гузар дээш, суур чанынга өөн эк-кеп көжүрүп алган. Бай-Тал суурга Сталин аттыг колхоз тургустунган соонда, улус колхозтун янзы-бүрү ажилдарын хол-биле кылып эг-лээн үеде ачам аныяктар бригада-

зын удуртуп, ооң бригадири болуп ажилдап тургаш, Шивилигнин суун Мугур-Тал дааның эдээн дургаар буганы каскаш, Мешкен-Хөлдүн бажын суггаргаш, аңаа тараа та-рааш, оон элбек дүжүттү алгаш, кызымак күш-ажылы дээш, Тыва область депутатына сонгуткан. Ол үеде сумунуң байырлалдарына аът чарыжы болур. Ачамның бора ады ыяап-ла эртип келир. Чадаг-чарышка киришкеш, боду база кымны-даа мурнай халып кээр турду. Ынчангаш чону ону Чүгүрүк-Окпан-оол дээр. Хөй улус аңаа байыр чедирип, ону өрү октап турганы караамда чуруттунуп артып калган. Чонунга бараан болуп, бистерни азыражып чораан ачавыс 45 хар чедип чорааш, аар аарааш чок апарганы биске дыка-ла аар-берге болган. Ынчан чаа-ла чээрби харлыг турган мен.

Ававыс Мандыл Ак-ооловна тос ажы-төлү-биле чааскаан арт-каш, бисти өскүссүрөтпейн, каш мал-маганындан халбактанып чо-рааш, шуптувусту эртем-билигге чедирип, өглөп-баштап, амыдырал-дың делгем оруунче үдеп кааны дээш, аңаа курлак чедир мөгейип чоруур бис. Авыралдыг ада-иевис-

тин ачызында оларның буянын кө-рүп, ажил-ижин уламчылап чор бис.

Тос кады төрээнерниң оода чамдызының ажил-ижин кыска-зы-биле таныштырарга мындыг. Дуңмам Эрес-оол Салчакович Ок-пан-оол хөй чылдарда Бай-Тайга кожууннуң иштики херектер килди-зинге ажилдап, начальниктеп, ора-лакчылап ажилдааш, хүндүлүг дыштанылгаче үнген. Кара-кыс Салчаковна Окпан-оол Кызыл ко-жуунга хөй чылдарда бухгалтерлеп ажилдааш, хүндүлүг дыштаныл-гаче үнген. Галина Салчаковна Ба-рыын-Хемчик кожуунга, Кызыл хоорайга хереклекчилер ниитиле-линге хөй чылдарда ажилдаан. Ор-лан Салчакович дуңмавыс — чо-лаачы, ам-даа КамАЗ-ын мун-мушаан.

Мен бо улуг өг-бүлениң эң улуу мен. Бүгү назынымда башкылап келдим. Ам чеден хар чедип оор башкы ажы-төлүмнүн ажы-төлүн өстүржүп чор мен. Россияның Ча-заа өг-бүлелерге улуг сагыш са-лып, оларны деткип турары дыка-ла өөрүнчүг. Өг-бүлелер эп-найы-ралдыг, демниг болзун деп күзөдүм.

Алдын ТАНДАР-ООЛ,
хоочун башкы.

Тээли суур. Бай-Тайга кожуун.

Кызыл хоорай чагыргазының кичээнгеинге

ЧӨПТҮҮ-БИЛЕ ШИИТПИРЛЕП БОЛУР

Бистер кезек хамаатылар үүр-мек бараан садып турар болгаш, турум ажилдаар олут-чер чок бо-луп турар бис. Төп рыноктун девис-кээринде олуттар бар, аңаа бистиң садыглаарывысты чөпшээрвейн турар. Кайы черге айтырыг тургу-зуп, канчаар чурттаар ужурулгус бис.

Бистиң колдуувус ажил чок, пенсия назыны четпээн, хөй ажы-төлдүг, чединмес байдалдыг өг-бүлелер бис. Аравыста кандыг-даа байдалдыг улус бар, студент, шко-ла назылыг ажы-төл, ынчангаш хүн-нүн-не акша херек. Аай-дедир ойдадырга, хүннүн-не бистиң амы-дыралывыс бергедеп кел чыдыр. Бо айтырыгны хары чок арттыр-байн шиитпирлеп бээрин дилээр-дир бис.

РЕДАКЦИЯДАН: Шак мын-дыг уткалыг, 14 сайгарлыкчы адын салган чагаа «Шын» со-луннуң редакциязында келген.

Айтырыг кончуг нарын. Чурт-та саң-хоо кризиси тургусту-нуп, чамдык кижилер ажылын чидирип, бергедеп турар үеде кижилерниң сайгарлык эргезин-ге шаптыктай бээрге, ол берге болбайн канчаар. Бо айтырыг-

ны чөптү-биле сайгарып чу-гаалажыр дээш, «Үчүмектеп садар төп рынок» кызыгаар-латтыг харысалгалыг ши-итилелдиң директору Олег Сан-Хөөевич Чангы-оол-биле сайгар-лыкчыларның хомудалдыг ча-гаазын сайгарып чугаалашты-выс. Бо чагаага хамаарыштыр директор мындыг тайылбырны берди:

— Бистиң рынокта чүс хире олуттарда 400 ажыг сайгар-лыкчылар ажилдап турар. Бис-тин девискээри хостуг олуттар ам-даа бар. Ол олут-тарга сайгарлык күзөлдүг ки-жилер кээр болза, бо хүнде-даа берип болур бис. Чагаа бижип турар сайгарлыкчылар рынок-тун даштынга аш-чем садар күзөлдүг кижилер-дир. Бистиң рынокка ооң херим иштинде турар девискээри хамааржыр. Херим даштынга чон бээрге, ол хоорай девискээриниң чери апаар. Ону хоорайның мэриязы шиитпирлээр апаар.

Шывыгыг рыноктун девис-кээри ооң бодунга хамааржыр. Ол девискээрни ажыглаар дээр

болза, ол айтырыгны чүгле ры-ноктун удуртулгазынга тургу-зуп болур. Ол рыноктун ужун-да-даа, бажын-даа турар черлер хоорайның девискээринге ха-мааржыр, ону хоорай мэриязы шиитпирлээр. Бир эвес бистиң рыноктун девискээринге ажил-даар күзөлдүг сайгарлыкчылар бар болза, биске чедип келзин, ажырбас, садыглаар олутту бээр бис.

Төп рыноктун директору Олег Сан-Хөөевич айтырыгны чөптү-биле шиитпирлеп болу-рунун аргазын база чугаалап орду. Ону чүгле хоорайның мэ-риязы-биле дугуржур. Бо сайгар-лыкчылар айтырыгны төп ры-ноктун удуртулгазы-биле дугу-рушкаш, ооң иштинге чоп ажил-дап болбас деп. Эгезинде берге болуру билдингир, чоорту чон база садыглажып өөрени бээр-дир ийин. Оларның күзөли болза чон караанга көскү кудумчуга туруп алгаш садыглаарын кү-зөп турарлар.

Сергей ХЕРТЕК
белеткээн.

БИЧЕ СЕТКИЛДИГ КИЖИ ЧОРААН

Шүлүкчү Чкалов Сааяевич Ман-дычы чораан болза, февраль 15-те 63 харлап турган. Ол «За ас-бест», «Хемчиктин сылдызы» со-луннарның редакцияларына ха-рыскалгалыг секретарылап, килдис эргелекчилеп үр чылдарда ажил-даан. Мен «Хемчиктин сылдызы» солун тургустунарга-ла, аңаа ажил-дап эгеледим. Чогуум ооң-биле «Ты-ваның аныяктары» солунга ажил-дап чорда-ла, таныжар турган мен. Кожуун солунунга кады ажилдап тургаш, ол менден үш хар улуг-даа болза, езулуг экишчилер дег эдер-жип чордувус. Албан-дужаалдыг, бөдүүн-даа кижилерни ылгай көр-бес кончуг эки кижиле болгай.

Моңу бижик берген ужурум — Ч.С.Мандычы мугур алдан харлап турда, 2006 чылдың февраль 18-те, «Шын» солунга Алексей Бегзин-оолдун «Солун ажылының чүктүг шарызы» деп материалы үнген. Ында Ч.С.Мандычының «Тываның

аныяктары», «За асбест», «Хемчик-тин сылдызы» солуннарга база оон чанынга тургустунган «Мажалык» чечен чогаал каттыжышкынын удуртуп ажилдап чораанының соонда Тыва Республиканың Дээди Советиниң депутаты апарганының дугайында кысказы-биле бижээн.

Арай-ла электен «адының ба-жы хоя берген» акывыс-биле чаң-гыс айда (ол февраль 15-те, мен 18-те) төрүттүнген болгаш мурнай оон хүнүн «бүдүү демдеглекеш», ийи-үш хонганда мээнин «бүдүү чажыпкаш», дөрт-беш хонганда Совет Армияның хүнүн ажыы-биле ажил төнчүлөп орда, байырлап демдеглек чордувус.

Ооң хилинчек чок, ээлдек-эви-леңин ажыглаарывыс ол ийикпе, редакция, типография ажилдак-чылары, чагаа, медээ эккелген би-жикчилер-даа ооң кабинетин чаза базар, аңаа хөй чүве чугаалажыр бис. Ол белен бужурганмас-даа,

бижиттинип-даа оргаш, улус-биле чугаалажып оорар.

Ак-Довурак хоорайның По-стоянный суурдан автобустап ар-гыжып ажилдап тургаш хүнезинне-нип алгаш келир, дүш үезинде чааскаан шайлаарына арай хөңнү чок. База-ла Ак-Довурактан кады дүштээр улузу Мөңгө-Байыр Ооржак, Саая Диззена, Балчыр Светлана дээш, оон-даа өскелер, чамдыкта шупту турбас, бир болза сургакчылап чоруй баар азы таныш-көрүштеринче-даа чоруй баар турду ыйнаан. Типографияга эдикки кижиге камнаары-биле полиграфист уруглар дүштөп чоруй баарга, өрүүр, парлаар машина-ларның үрелишкенин кылыр боор чүве. Ындыг үелерде редак-цияга улус чок болза, типографияга кирип келгеш: «Чааскаан арай аныч-дыр, кады шайлаалы че» — дээш, туруп бээр.

— Мен мында чурттап турар ки-

жи ажырбас, бажындан чемненип-кей-ле мен — дээрге-даа, хоржок. Электрлиг хөңзөнге шайын хайын-дыргаш, хүнезинин салгаш, эрткен-барган солун чугааларын хөй-даа эвес, чартык шак хире хөөрөп ор-гаш, чүү-хөө, аяк-савазын стол иш-тинче аайлай салгаш, улаштыр би-життине бээрге, үнүп чоруптар мен.

Дээди Советтин депутатына Ак-Довурак хоорайның сонгулда округундан депшиттирген соонда, Кызыл хоорайга чоруй баргаш бе-зин сонгукчулары-биле ужуражып чедип келгеш, «Хемчиктин сылды-зын» үндүреринге дузалажып, эрги столунга олурупкаш, солун маке-дин шыйып, бижиттине берген оор кижиге. Ындыг үелерде мээң бажы-нымга келгеш, хонуп-дүжүп, бар-чогувусту мага хандыр хөөрежип оорар бис.

Оон кады баксырааш, ыңай-бээр-даа барбастаан, шүлүктерин чогаадып, солуннарже материал-дар бижип оорар-дыр деп сураан

дыңнаар турдум. Эрткен 2008 чыл-дың май айда чоокку Каа-Хем суур-да бажыңыга барып кирип, ужура-жып чугаалаштывыс. Каш хонгаш база чедип кээр бооп аазааш уруг-ларым кээрге, ыраккы Каа-Хемче чоруй барган мен. Дөрт-беш хире хонганда телевизорга Ч.С. Ман-дычы чок болган деп муңгаран-чыг медээ дыңнааш, кайгап калган мен. «Хемчиктин сылдызы» солун-нуң амгы редактору С.Ө.Ооржак, Улуг-Хем солунундан А.С.Бегзин-оол, Чогаалчылар эвилелиниң баш-таар чериниң даргазы М.Б.Ховалыг, композитор А.С.Хоюган дээш, оон-даа өскелер-биле ону сөөлгү орукче үдеп ажаар езулалынга барып чордум.

Сөөлгү катап барганымда ам база бир ном үндүрер кылдыр бе-леткеп алган мен деп чыдар кижиге чораан. Оон таныыр-билер журна-листери, чогаалчылары, эш-өөрү, дөргүл-төрели өг-бүлезиниң чөп-шээрели-биле оон архивинден ол номну алгаш, парладып үндүрер аргазы бар ирги бе?

Семен САРЫГЛАР.

Кызыл-Мажалык суур.

Тываның төөгүлүг черлеринин бирээзи — Элегес суур. «Элегес» — деп сөс (орус дылда Элегест) моол дылдан укталган (эн) «элезин, элезинниг» деп Бичен Кыргысовна Ондар чер аттарының дугайында словарында бижээн.

1921 чылдың чайынында Таңды кожунунун Элегеске Оюн Күрседиге баштаткан араттарның политиктиг бөлүү тургустунган. Ол бөлүктүн ажылынга яды араттар Алдай-оол, Узун-Лопсан, Саарбай, Чуржаапай, Чалбак-кыс, Опаалай, Мумба-Хуурак, Энди-Хөө болгаш өскелер-даа кирип турганнар. Ол бөлүк Тыва араттарның революстуг намын тургузар дугайында суртаал (агитация) ажылын чоруткан.

Оюн Туван оглу Дартаакы бичизинден-не хөлечиктин човулаңын, түрегелди, дорамчыладды көрүп келген. Хөй ажы-төлдүг арат өг-бүленин оглу, ол чажындан-на Элегестин байы Кечил мээренин хоюн кадарып турган, а өзүп келгеш, чылгычызы апарган. Революция мурнундагы үелерде орус чаа чурттакчылар Элегес сумузунун Суг-Бажы деп черге боттарының сууру — Атамановканы тургузуп алганнар. Тараачынарның шиллгезин тайылбырлаары белен: ол черлерде эки, кара хөзүн, байлак ойт-сигенниг одарлар бар. Ынаар орус эштери оолдар-биле Дартаакы хөлечик ажылындан хостуг, ховар шактарында ойнаар турган. А ойнап тура, орус дылды шору өөренип алгаш, болганчок-ла улуг тараачынар-биле кады айтталып тураукаш, Тываже, Атамановкаже, сураа кээп турар Россияда болушкуннар дугайында оларның далаш чок чугааларын дыңнаар турган. 1921 чылда генерал Бакичинин кызыл партизаннарга болгаш Кызыл Шеригинг кезектеринге чылча шаптырган ак шерининг артынчызы Туркестан, Моол болгаш Тыва дамчыштыр. Россияже катап ээп кээрин оралдашкан. Ол үеде

Бакичинин отрядында колдуунда генералдар биле кадржаан офицерлер арткан: барык шупту солдаттар кыра шаптырган.

Бир катап Дартаакы, чылгызын көрүп чорааш, Оңгажа деп черге генерал Бакичинин бөлүүнге таваржы берген. Чугаа үр эвес болган — шериглер ол черлерни билбес боорда, Элегесте бир-ле черде оларны партизаннар кедеп турар дугайында медээлерни алган турган. Офицерлер Дартаакыны оларга орук айтырыңга албадапкан. А Дартаакы Атамановкада Бакичинин Сергей Кузьмич Кочетовка командьлаткан кызыл партизаннар манал турарын билер турган.

Дартаакы айттыг отрядтын бажынга Бакичи-биле кады чоруп олурган. Бедик черлерден бадып келгеш, ол дээрбечи бөлүктү Элегес хемнин эри-биле Өл-Арыгның шынаазынче эдертек чорупкан. Чон ол черни Өл-Арыг азы өскээр Өлүмнүг-Тулаа деп адаар турган. Мунукчуларлыг, дериг-херекселдерлиг айттар дүжүп эгелээн. Ол үеде партизаннар кедегден от ажиткан. Дартаакы хөлээзин үезинде айылдыг черден уштунуп үнгөш, кызыл партизаннарга каттыжып ап шыдаан. Ол тулчушкунга чеди генералды, дөрт чүс офицерни тудуп алган, ак шеригин 500 ажыг кижизи кыра шаптырган азы Өл-Арыгның Өлүмнүг-Тулаазынга дүжүп өлгөн. Сергей Кочетов ол тулчушкунга тирилге дээш дайынчы Кызыл Тук ордени-биле шаңнаткан, а чылгычы Оюн Дартаакыны сөөлзүреду тыва Иван Сусанин деп адай берген.

Элегестин тургустунган үези 1928 чыл. Хөй болгаш чер ажыл-

ЭЛЕГЕЗИМ ТӨӨГҮЗҮ

Шары-буга мунуп алгаш, Тракторга канчап деңнээр! Чалгаа-шүшпөң кижилерни Чавыдакка канчап деңнээр. Элегеске аян туткай! Эткир үнүг тракторну. Экономга каадыржаан Эрес-кежээ Чавыдакты. Шойдан кылган тракторга Кара хөзүн чымчаар-ла ийин. Эрес-кежээ Чавыдакка Чижек-норма чиик-ле ийин. РСФСР-ниң база Тыва АССР-ин алдарлыг механизатору Кара-оол Сандакович Чавыдак бодунун ак сеткилдиг ажылы-биле чоннун хүндүткелдин чедип алган.

Элегезивистин хөгжүлдөзү, келир үези дээш хөй чылдарның дургузунда ажилдап чораан Галина Макаровна Зверьева, оон өөнүн ээзи, мал эмчизи Иннокендий Зверьев, Григорий Павлович Балабанов оларның бо суурнуң сайзыралыг кириген үлүг-хуузу деңнеп четпес. Г.М.Зверьева — «Хүндүткелдин демдээ» орденнерин ийи дакпыр эдилекчизи, ВДНХ-га кирип чораанының медалы, а 1964 чылда «Тыва АССР-ниң алдарлыг зоотехниги» деп атты алган. Дирек-

торлап ажилдап турган үелеринде совхоз бай-шыдалдыг миллионер турган. Ол үени бадыткап турар Култура бажынының оран-савазы (чурукта) ол-дур. Ону Москвадан архитекторлар чалап алгаш, ишти-даштын кылдырткан. Култура бажыны дөртөн харлаан-даа болза, ол хөзээр чараш туру, амгы үеде Россия Федерациязының болгаш Тываның улустун артизи, «Хүндүткелдин демдээ» орденниң эдилекчизи, чаңгыс чер-чурттууус Кара-кыс Мунзуктуң чырыткылыг адын эдилээн. Кандыг кызымаккай кижилер Элегеске чурттап турбаан дээр! Бир дугаар Ленин орденин эдилекчизи, тыва хөзөөн саанчы Оюнаа Акпай-ооловна Манганак (1931-1956), Социалист Күш-ажылдың Маадыры малчынывыс Уин-оол Андреевич Бавын-оол, «Хүндүткелдин Демдээ» орденниг, «Кур болгаш куруккан черлерни шингээди алганы дээш» деп база өске-даа медальдарлыг, шаңналдарлыг, ажыл-агыйның чедишкенинниң делгелгезинин шупту медальдары-биле шаңнаткан Вадим Орамбалович Оюн.

Айлана ИРГИТ.

• Элегес суур.

БАЛЫК ЭВЕС, СЫЫРТКЫЫШ ХЕРЕК...

Эрткен 2008 чылда компози-торлар Би-Хем, Чөөн-Хемчик кожуннарга болуп эрткен мөөрей-лерге киришкен. Владимир Серен («Балгазынның кезээлери»), Анатолий Монгуш, Сергей Бадыраа, Кертик-оол Данзын болгаш өскелер-даа эки чогаалдары-биле шыл-гараан. А Кара-Кат Ооржак Би-Хемге болган мөөрейниң дээди шаңналынга төлептиг болурундан аңгыда, шүлүкчү Мөңгүн-оол Куулар-биле Сүт-Хөл кожунун ыдык ырызының авторлары болганнар. Чадаанага болган мөөрейге Владимир Серен (Седой) өөнүн ишти Вера Серенниң сөзүңге бижээни «Чадаананың өпей ыры» деп ырызы-биле дээди шаңналга төлептиг болган.

Аялгалары амгы үениң агымынга дүүшкөк-даа болза, үндезин тыва аянның ырларны бижип чоруур аныяк салым-чаянныг компози-торларның тыптып турары өөрүн-чүг. Оларга Бай-Тайгадан Алдын-Байыр Хертекти, Чадаанадан Марианна Монгушту, Чаа-Хөлден Юрий Туң-оолду, Кызылдың уран чүүл училищенин доозукчуу Томас Монгушту болгаш өскелерни-даа адап болур.

С.А.Сарыг-оолдун 100 харлаа-нынга тураскааткан ыры мөөрейинге хоочуннар шылгараан. Бирги черни Элегес-Аксы школазының башкылары Санчит Дагбаның «Черле салба» деп, а ийги черни Мөңгүн-Тайгадан Буян Донгак, Каа-Хемден Каң-оол Донгактың «Чада-ган» деп ырлары-биле чаалап ал-ганнар.

Эвилелдин кижигүннери нацио-нал паркта өрээлинге ыраксыммайн доктаамал кээп, чаа чогаалдарның сайгарылгазын кылып, дуржулга-

лыг эш-өөрүнүң арга-сүмезин ап турар. Үениң сайзыралындан чыда калбайн нота чуруурунга, фоно-грамма белектээринге эвилелдин харысалгалыг секретары Мерген-оол Нурсаттың үлүг-хуузу демдеглевес аргажок.

Сураглыг ыраажывыс Юлиана Ондарның эгелээшкини-биле, рес-публиканың Улусчу чогаалдыг тө-вү-биле кады Моолдун Баян-Өлгий аймаанда чурттап чоруур Сенгел тываларыга аалдап чедип, «Мен Тыва мен» деп ыры көрүлдө-мөө-рейин организастааны эвилелге улуг болушкун болган. Тыва чон-нун үндезин езу-чаңчылдарын, аас чогаалының уттундуруп бар чыдар хевирлерин Сенгел тывалары ка-дагалап, ону сайзырадып чоруурун мөөрейниң үжөн ажыг санныг кир-жикчилери бадыткаан. Тывадан барган чогаалдыкы бөлүк дараа-зында Моолдун Хомду аймаанда чурттап чоруур тываларның төлээ-лери-биле ужуражып, тыва кижиниң сеткил-хөөнүн көдүрүп, езу-чаңчылдарын кадагалаар талазы-биле чорудуп болгу дег хемчеглер дугайында дугуржулга, сүмеле-жишкенин кылып, Хомдунун күрү-не университетинге барып, ында өөренип турар тыва студентилер-биле ужурашкан.

Ыр дугайында чугаа болу бээр-ге, дыка хөй дыңнакчылар өгбе-леривистинг биске арттырып каан национал аянның аялгалары чидип турарынга хамаарыштыр дүвү-релин илередип турду. Олар дорту-биле мындыг айтырыгны салып турарлар: «Чүге бистин композитор-ларывыстың, эң ылангыя аныяк композиторларывыстың, аялгала-ры тывазывазыл?» Мында аныяк-

тарның буруузу чок. Чүү-даа чүве-нин сайзыралы ону долгандыр тур-рар хүрээлелден хамааржыр. А бистин ажы-төлдери хөгжүм талазы-биле кара чажындан тура кандыг хүрээлелге бүргеткенин кончук эки билер бис. Европейжи классиктиг хөгжүмден эгелээш, бөгүнгү «Рэп», «Ранетки» сугларга чедир. А хөгжүм-биле сеткил-сагы-жын илередиксээр кижилер кайы-даа үеде тыптып кээр болгай. Олар А.Чыргал-оолдун, Р.Кенденбил-дин, Б.Чүлдүм-Сүрүннүн, тыва аян-биле бижип чоруур амгы компози-торларывыстың чогаалдарын кая дыңнаарларыл?

Мындыг байдалды эдерде орус улустун «шаанчакты шаанчак-биле ушта шавар» дээри ышкаш, тыва аянның чогаалдарны ам-даа хөйү-биле чогаадып, а кол-ла чүве — оларны чонга дыңнадып чедирерин чогууру-биле шийтирилээр. Ынчан аныяктар чингине тыва аялгаже көрнүп, сайзырадып, харын-даа амгы үениң хөгжүмү-биле, этно-хөгжүм (хөөмей)-биле катчып, Африканың болгаш Англияның каттышканы америка джаз ышкаш кайгамчык чараш хөгжүм культу-разы төрүттүнүп болур. Бо талазы-биле бистин аныяктарывыста кол-ла чүве, салым-чаян бар-дыр.

Маңаа ыры культуразы шапкы-ны-биле хөгжүп турар Моолдан чи-жекте кирип көрей. Ында даң ба-жындан эгелээш, радио, телевиде-ние таварыштыр национал ыры-хөгжүм төктүп-ле турар. Клиптер-ни кончук шынарлыг кылдыр кыл-ган болур, ынчангаш-ла боор, чөөн чүк улустарының аялгаларының, пентатониканың чараш, бай деп чүвезин шуут кижик кайгаар. Моол-

дун композиторлары боттарының чогаалдарын чонга таныштырары-биле улуг концерттерни организас-тап турар. Улан-Баторнун улуг кон-церт залдары композиторнун бер-динген дыңнакчылары-биле кезээде шыгырт долу турар.

Биске тыва национал хөгжүм культуразының боттук хөгжүрү-нге, поп-культурага алыспас дизе, радио-теле-дамчыдылгаларны бөгү-гү ышкаш каш-ла секунда эвес, а шак-шагы-биле чорудар ужурулуг. Маңаа үениң агымынга дүүшүр ка-бельдиг телевидениени ажылгала-рын өөренип көрзе. Кризис эрте-ле бээр ыйнаан, а тыва культураның келир үезин амдан эгелеп бодаза чогуур эвес бе? Чогум чогаалдар бар, чогааттынып турар-дыр ийин. Чүгле ол чогаалдар чонга четпейн турар. Ынчангаш композитор-ларның чогаалдарын чырыкче үндүрер талазы-биле (шонтар, аудиопродукция) күрүнеден боттук дуза хереглетиин турар.

Композиторларны, өске-даа чогаалдыкы ажилдакчыларны — чогаалчыларны, журналистерни, артистерни, чурукчуларны детки-ри, оларның авторитетин көдүр-е. Бөгүн эң-не хүндүткелдик кижилер коммерсантылар апарганы чажыт эвес. Чогум ортумак класс-тын тургустунарынга бо байдал эки-ле ыйнаан. Ынчалза-даа бүгү-ле чүвени акша-биле хемчээри болдунмас.

Бо талазы-биле бистер күрүне-ден дорту-биле дузалаңар дивейн турар бис. Биске балык эвес, а сыырткыыш херек. Ол дээрге ян-зы-бүрү конкурстар, фестивалдар база бистерниң чогаалдарывысты сонуургалдыг организацияларның

(филармония, хөгжүм-шии театры, улусчу чогаалдыг төвү...) садып алыры-дыр.

Эрткен чылын, «Өг-бүле» чылы кылдыр чарлаттыг болганда, эр кижиниң хей-аадын, өг-бүлөгө оон авторитетин бедидери-биле «Экер эрни алгап ырлаал!» деп мөөрейни организастап эрттирдивис. Маңаа ТР-ниң Култура яамызының, рес-публиканың Улусчу чогаалдыг төвүнүн, Тыва Чазактың деткимче-зин демдеглевес аргажок.

Эвилел хөй-ниити организация болуп турар болгаш кайын-даа акша-хөреңги албайн турар бис. Ынчалза-даа эвилелдин харысалгалыг секретарынга, кон-троль-ревизия даргазынга эвээш-биче-даа болза, материалдыг дет-кимчени кылып, янзы-бүрү ор-ганизаастыг хемчеглерге үндүрер акша-хөреңгини оон-моон тып турар бис.

Эвилелдин материал-техниктиг баазың чарттырынга мөөрейлер кончук ужу-дузалыг. Бо талазы-биле «Экер эрни алгап ырлаал!» деп мөөрей биске езулуг-ла «сыырт-кыыш» болду. Эвилелдин эң эки ажилдыг Мөңгүн-Тайга кожун салбыры телевизорга болгаш компьютерлерге чединди. Тес-Хем синтезаторлуг болду. А менээ ты-выскан дээди шаңналдың синте-заторун удавас Москвадан эккээр боор мен деп идегеп тур мен.

Телевидениениң «Хөгжүмнүг байыр» деп дамчыдылгасында салып турар ырларының шынары чүге багайыл? Мындыг айтырыгны дыка хөй кижилер композитор-лардан кээп айтырар боор-дур. Бо айтырыгны чогуур черлерге тургу-зар бис.

Амыр ХОЮГБАН,
Тываның Композиторлары-
ның чогаалдыкы эвилелинн
даргазы.

Кичээнгейде — назы четпээннер

АДА-ИЕЛЕРДЕН ХАМААРЖЫР

Кызыл хоорайның иштики херектер эргелелиниң назы четпээннер-биле ажилдаар салбырында шупту 15 инспекторлар ажилдап турар. Олар берге байдалдыг өг-бүлелер база корум-чурум үүлгеткен назы четпээн уруглар-биле ажилды кылып чорудуп турар. Амгы үеде бистиң профилактиктиг учедувуста ниитизи-биле 369 назы четпээн уруглар турар.

Эрткен чылын хоорайга 158 корум-чурум үрээшкннерин назы четпээн уруглар кылган. Бистиң салбырывыста хөй кезинде соттук телефоннар-биле холбашкан херектерниң саны көвүдөп турар. Ол чүл дээрже уруглар боттарының эт-севинге хайгаарал, харысалга чок болганындан база оор чорук кылып чоруур оолдарга таваржып турарындан шак мындыг херектерниң саны көвүдөп турар.

Оон аңгыда назы четпээн уруглар ортузунда «ыт ишпес ажыг суг» — араганы ижип турарларның саны өзүп турары — дүвүренчиг айтырыгларның бирээзи. Шак мындыг чурум үүлгеткен уругларга бистер кеземчени онап турар бис. Ол чүл дээрже, бирээде, бир эвес чурум үрээн уруг 16 хар чедө берген болза, оларга Административтиг харысалга кодекзиниң 20.20 дугаар азы 20.21 дугаар чүүлүгө даянып, административтиг протоколдарны тургузуп турар бис, ийде, 16 хар четпээн уругларның ада-иезинге 5.35 дугаар чүүлгө даянып, административтиг протоколду тургузар. Ол тургустунган протоколдарны Кызыл хоорайның мэриясында назы четпээннер комиссиязынче чорудуп турар. Аңаа комиссия кежигүннери бир дугаар

таварылгада сагындырыг берип болур, чок болза ада-иезин акшага торгап болур. Оон аңгыда корум-чурум үрээн уругларны 2 азы 30 хонуктун дургузунда корум-чурум үрээн уругларны түр када тудар төпче суп турар бис. 30 хонуктун дургузунда судтун шийтири-биле бо төпке тудары-биле кирип турар, а 2 хонук дургузунда хоойлуда көрдүнгенин езугаар кирир уужурлуг бис.

Корум-чурум үрөп турар уруглардан аңгыда, ажы-төлүнүн өөредилге-кижизидилгезинге харысалга чок ада-иелерниң саны хүнден хүнче көвүдөп өзүп олурары бистиң сагыш-сеткиливисте эң-не дүвүренчиг айтырыгларның бирээзи бооп артпышаан. Амгы үеде бистиң профилактиктиг учедувуста ниитизи-биле 219 өг-бүлелер туруп турар. Шак мындыг өг-бүлелер-биле бистиң салбырывыста 3 инспектор ажилдап турар. Олар чүгө ажы-төлүгө хамаарылга, харысалга чок ада-иелер-биле эвес, а амыдыралының аайы-биле берге байдалдарга таварышкан өг-бүлелер-биле база ажилды кылып чорудуп турарлар. Ажыг суг — арагага хандыкшый берген, оон адырылып, үнүп шыдавас өг-бүлелерге олар халас эмнедир бижиктерни

назы четпээннер комиссиязының шийтири-биле берип турарлар.

Үстүнде айтыткан корум-чурум үрээшкннеринден аңгыда, оон-даа өске кем-херек үүлгедилгери болуп турар. Ынчалза-даа эң-не хөй таваржып турар корум-чурум үрээшкннерин силерге кыскасы-биле таныштырдыбыс.

Бистиң келир үеде салгалывыс — өзүп олурар аныяк-өскөнниң, ажы-төлүвүстүн өөредилге-кижизидилгезинге бир-ле дугаарында ада-иези харысалгалыг болур уужурлуг. Кижизидилге болгаш быжыг хайгаарал чогуңдан корум-чурум үрөп, кем-херек үүлгедип турар назы четпээннерниң саны хүнден хүнче көвүдөп олурары хомуданчыг.

Назы четпээннер ортузунда корум-чурум үрээр чоруктарны болдурбас дээш бистиң салбырының инспекторлары база милицияның өске-даа ажилдакчылары хөй ажилды кылып турар. Ынчалза-даа ада-ие бүрүзү ажы-төлүнче улуг кичээнгейни салып, доктаамал хайгааралга алыр болза, тургустунуп келген байдал экижиер деп санап турар бис.

Хүндүлүг ада-иелер! Ажы-төлүңер эт-севинге камныг, харысалгалыг болурун хүн бүрү чагып сургаарыңарны диледивис.

А.КЫЗЫЛ-ООЛ,
Кызыл хоорайның иштики херектер эргелелиниң назы четпээннер салбырының инспектору.

Юбилейинер-биле!

Бистиң ынак ачавыс Эрес-оол Шөмбүлович КЫРГЫС март 17-де 60 харлаар. Ачавыска аас-кежикти, өөрүшкүнү, ам-даа 100 хар чедир чурттаарын күзөвишаан, дараазында одуругларны бараалгаттывыс.

Ада кижжи — өг-бүлениң үнер дөзү,

Ада кижжи — ажы-төлүнүң камгалалы.

Мээң ачам өскелерден ылгалбас-даа,

Бөдүүн, топтуз, ажыл-ишкир ада чүве.

Ачам сеңээ 60 харлаан хүнүң-биле

Аас-кежик, өөрүшкүнү күзөвишаан,

Ажы-төлге ам-даа улай даянгыш бооп,

Амыдырап-чурттаарыңны күзөп чор бис.

Хүндүктел-биле, өөнүң ишти, уруглары,
оолдары, уйнуктары.

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Чөөн-Хемчик кожунунун Баян-Тала ортумак школазының Сырга Билзей-ооловна КУУЛАРНЫҢ адынга 2001 чылда тывысканы А 7303607 аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Бай-Тайга кожунунун Бай-Тал ортумак школазының Милана Каң-ооловна УРТУНАЙНЫҢ адынга 2007 чылда тывысканы 17аа 0000154 аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Кызылдың № 1 ортумак ниити билиг школазы Чинчи Юрьевна МОНГУШТУҢ адынга 1999 чылда муниципалдыг өөредилге албан чериниң тывысканы А №4676893 аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Бодандар дигин

Чуртталга дээрже шоолуг эвес байдалдардан хөй ажыктыг чүүлдерни ушта шаап алыр уран чүүлдүр.

Сэмюэл Батлер.

Аас-кежикке хамаарыштыр байдал шактарга демей, мындыг механизм быжыг болган тудум, ол

белен үрелбес.

Н.Шамфор.

Кижиде оон хууда чуртталгазындан-даа артык үнелиг чүүл бар болза, ол чүгө ынчан чуртталгазын езулуг үнелеп билер.

Сухомлинский.

МӨҢГЕ МӨГЕЙИГ

Тыва журналистиканың хоочуну (1969 ч.), мээң кадайым (1959 ч.) Чооду (Баткар) Сириңмаа Саяновнаның элекке мөчээни-биле холбаштыр ажы-төлүмге, кырган бодумга таварышкан аар ажыг-шүжүмүнү үлөжип, ханы кажыыдалын илередип, ачы-буянын көргүскен чоңумга — ТР-ниң Чазанга (Ш.В.Кара-оол), А.П.Дамба-Хууракка, А.С.Серенге, Кызыл хоорай мэриязынга (В.Ховалыг), Л.Л.Волгинага, ТР-ниң Улуг Хуралының эрткен чыыжында Төлээлекчилер палатазының даргазы Дандар-оол биле хоочун фармацевт Маны Ооржактарга, эртемден З.Б.Самданга, чогаалчы Суван Шаңгыр-оолга, композитор Амур Хоюгбанга, артист Вероника Чоодуга, уруг-дарыы-биле кады хүрээ-биле харылзажып, арга-сүмезин каткан даай-авам Онал Шулууга, Ак-Дарийги Бурганны, ак-ак кадактарны болгаш өске-даа чүүлдерни сарыг шажынның Москвада төвүңге («Цонкава») арайлаткаш, чорудуп берген дунмам Нина Ондарга, оглу-кызы-биле Шемиден келген угбам Акыр-оол Шилчинмаага, Эрзинде В.Эренчинниң оглу Максим биле оон кадайы Херелмаага, Абакандан Валентина Багай-оолга, Кызыл-Чыраадан Дөңчүн Кларага, Кызыл-Арыгдан Комбу Кларага, Чыргаландын Николай, Люба Адышааларга, Шагаан-Арыгдан Алексей Бетзин-оолга, Самагалдайдын Дарья, Гриша Бүлчүңерге, бажам Василий биле чуржум Делгермаа Болат-оолдарга, 6 кызы база 6 күдээзи-биле кады келген Бавыын Марияга, 1954 чылда дооскан школамның (ынчан Самагалдайның тыва 7 чыл) башкыларынга, Кызылда Елизавета Боракаевна, Зоя Панагаевна, Александр Саян хоочуннарга, Улуг Хурал депутады З.Н.Сат баштаан кожаларымга, машиназы-биле маңа турган Иван Сувандиге, Каа-Хем суурда Каракыс биле Артаа Нүрзеттерге, Элегест-Аксында дунмаларым Елена, Сергей Шаравинерге, № 9 школада дунмам Светлана Шулуу-Маадырга, күдээм Начын-оолга болгаш өске-даа дөргүл-төрөлдөргөм, эш-өөрүмге, кудаларымга (Мөңгелерге, Аракчааларга, Данзын-оолдарга, Орус-оолдарга, Седейлерге, Ноокайларга, Доржуларга ...), оглум биле кеннимниң, кызым биле күдээмниң өмүнээзинден четтиргенимни илередип, чаагай кежикти чалбарып, мөңгөде мөгейдим!

Чооду КАРА-КҮСКЕ.

Бии-Хем кожунунун өөредилге эргелели, Сесерлиг ортумак школазының коллективи кожунунун улус өөредилгезиниң хоочуну, Сесерлиг ортумак школазының үндезлик башкыларының бирээзи

Маады Сандыевна

ДЕНДИПТИҢ

үр эвес аарааш, 87 харлыында мөчээни-биле холбаштыр оон чоок кижилеринге, уругларынга болгаш төрөлдөргө ханы кажыыдалды илередип тур.

Россия Федерациязының прокуратуразында Истелге комитетиниң Тыва Республикада Истелге эргелелинде күрүне хамааты албан-дужаалынга хостуг олут дээш конкурска киржири-биле документиленни хүлээп алырының дугайында ЧАРЛАЛ

Россия Федерациязының прокуратуразында истелге комитетиниң Тыва Республикада Истелге эргелелинде күрүне хамааты албан-дужаалынга хостуг олут:

— саң-хөө болгаш материал-техниктиг хандырылга килдизиниң кол специализинге конкурсту чарлап тур.

Ук албан-дужаалдың кордакчызынга эртем-мергежил талазы-биле негелделери:

тускай дээди эртем (экономика, юридиктиг, техниктиг), мергежилдинге 3 чылдан эвээш эвес ажыл стажы. Ук мергежилдин кордакчызынга кол негелделер: Россия Федерациязының күрүне дылын билири база албан-дужаалдың хүлээлгелерин күүседиринге профессионал билиглерлиг болгаш арга-мергежилдиг болуру чугула.

Документиленни дараазында адрессте хүлээп ап турар: 667000, Тыва Республика, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 31, 201 дугаар кабинет, тел. 8(394-22)2-35-77.

Конкурска киржириниң документиленни 2009 чылдың март 17-ден 10 шактан эгелеп хүлээгеш, 2009 чылдың апрель 17-де кежээкиниң 17 шакта доозар. Документиленни дыштаныр (суббота, улуг-хүн) база байырлал хүннеринден аңгыда, хүнүн-не 10.00-17.00, пятницада 16.00-га чедир хүлээп алыр.

Конкурска киржир кижжи (албан-хаакчы) дараазында документиленни дужаар:

1) хууда билдириниш; 2) РФ-тиң Чазаның 2005 чылдың май 26-да бадылааны № 667-р айтышкыны езугаар бодунун

холунун үжүү-биле долдурганы болгаш ат салганы анкета;

3) паспортунун хоолгазы азы ону солаан документ (конкурска келгеш, документини боду көргүзөр);

4) профессионал мергежилдин, күш-ажылчы стажын болгаш квалификациязын бадыткаан документ: күш-ажыл дептериниң хоолгазы;

5) күрүне албан-дужаалыны кирип турар азы эртер деп турар кижиге эмнелге албан черинден аарыглар чогуң бадыткаан справка;

6) кылагар эвес саазында, булуңнаттынмаан, өңүг 3,5х4,5 база 4х6 хемчээлдиг ийи-ийи фото-чуруктар;

7) шериг албан-хүлээлгелиг азы шериг албанынче кыйгыртып болур кижилерниң — шериг учедунун документизи;

8) орулгаларының, эт-хөреңгизиниң болгаш өске-даа эт-хөреңги эргелериниң дугайында дыңнадыг;

9) психоневрология болгаш наркология диспансерлеринден справкалар;

10) Россия Федерациязының федералдыг үндүрүг албанының органның үндүрүг төлөкчилериниң Күрүнениң чаңгыс аай реестринде юридиктиг эртем чок хууда сайгарлыкчы, бүдүрүлгө организациязының тургузукчу азы удуртукчу кылдыр бүрүткеттинмээн дугайында справка.

Россия Федерациязының Прокуратуразының истелге комитетиниң Тыва Республикада Истелге эргелелиниң: www.suprok.tuva.ru сайтызындан конкурстун эртериниң дугайында тодаргай медээни билип ап болур.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазан.

Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, кедээ ажыл-агый, очулга — 2-17-09, үлетпүр — 2-40-77. e-mail: shyn@tuva.ru

Солун келбей барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 9320. Чагыт 27. Номерни парлаатже дужааганы:

график езугаар — 22.00, херек кырында — 20.00.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.